

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

Evidenčné číslo: 105002/B/2019/36100138742859524

ANALÝZA EKONOMIKY MOLDAVSKEJ REPUBLIKY

Bakalárska práca

2019

Dominika Šimová

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

ANALÝZA EKONOMIKY MOLDAVSKEJ REPUBLIKY
Bakalárska práca

Študijný program: Medzinárodné ekonomické vzťahy
Študijný odbor: Medzinárodné ekonomické vzťahy
Školiace pracovisko: Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Vedúci záverečnej práce: Ing. Leonid Raneta, PhD.

Bratislava 2019

Dominika Šimová

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne a že som uviedla všetku použitú literatúru.

V Bratislave, dňa 30.4.2019

.....

Dominika Šimová

Pod'akovanie

Týmto by som sa chcela poďakovať vedúcemu mojej záverečnej bakalárskej práce Ing. Leonidovi Ranetovi, PhD., za všetky jeho rady a pripomienky, ktoré dopomohli k jej vypracovaniu.

ABSTRAKT

ŠIMOVÁ, Dominika: *Analýza ekonomiky Moldavskej republiky*. – Ekonomická univerzita v Bratislave. Fakulta medzinárodných vzťahov; Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie. – Vedúci záverečnej práce: Ing. Leonid Raneta, PhD. – Bratislava: FMV EU, 2019, počet s.

Cieľom záverečnej práce je analyzovať hlavné makroekonomické ukazovatele Moldavska po rozpade Sovietskeho zväzu a vytvorení autonómnej Moldavskej republiky so zameraním sa na vývoj zahraničného obchodu. Práca je rozdelená do 5 kapitol a obsahuje 11 grafov a 5 tabuliek. Začiatková kapitola sa venuje vymedzeniu teórie vytvárania a odvracania obchodu. Druhá kapitola objasňuje vývoj ekonomiky od roku 1991 a zásadné determinanty ovplyvňujúce jej ďalšie napredovanie až do súčasnosti. Priamo popisuje jednotlivé makroekonomické ukazovatele ako HDP, mieru nezamestnanosti a infláciu. Taktiež sa zaoberá remitenciami prijatými Moldavskom, ktoré svojim podielom významne vplývajú na rast HDP. V tretej kapitole sa sústreďíme na pôsobenie Moldavska na zahraničných trhoch s orientáciou na trh Európskej únie a Ruskej federácie. Skúmame dôsledky podpísania rôznych zmlúv a dohôd na množstvo a štruktúru importovaného a exportovaného tovaru a služieb. Posledná kapitola skúma účinok obchodnej dohody medzi Moldavskom a Európskou úniou a uplatňuje teóriu vytvárania a odvracania obchodu na moldavský obchod.

Kľúčové slová: Moldavská republika, HDP, zahraničný obchod, vytváranie a odvracanie obchodu

ABSTRACT

ŠIMOVÁ, Dominika: *Analysis of the Economy of the Republic of Moldova*. – University of Economics in Bratislava. Faculty of International Relations. Department of International Economic Relations and Economic Diplomacy. – Supervisor of the thesis: Ing. Leonid Raneta, PhD. – Bratislava, FMV EU, 2019, pp.

The aim of the thesis is to analyze the main macroeconomic indicators of Moldova after the dissolution of the Soviet Union and the creation of an autonomous Republic of Moldova, focusing on the development of foreign trade. The thesis is divided into 5 chapters and contains 11 graphs and 5 tables. The first chapter deals with defining the theory of trade creation and diversion. The second chapter explains the development of the economy since 1991 and the fundamental determinants affecting its further progress to the present. It describes the macroeconomic indicators such as GDP, unemployment rate and inflation. It also deals with the remittances received by Moldova, which have a significant impact on GDP growth. In the third chapter, we focus on the Moldovan operation on foreign markets with a focus on the European Union's and the Russian Federation's markets. We research the consequences of signing various contracts and agreements on the quantity and structure of imported and exported goods and services. The last chapter examines the effect of the trade agreement between Moldova and the European Union and applies the theory of trade creation and trade diversion to Moldovan trade.

Key words: Republic of Moldova, GDP, foreign trade, trade creation and trade diversion

Obsah

Zoznam grafov	10
Zoznam tabuliek	11
Zoznam skratiek	12
Úvod	13
1 Súčasný stav riešenej problematiky doma i v zahraničí	15
1.1 Vplyv zahraničných obchodných dohôd na malé krajiny.....	17
1.2 Teória vytvárania a odvracania obchodu	18
2 Ciele práce, metodika práce a metódy skúmania	22
3 Vývoj ekonomiky Moldavskej republiky.....	23
3.1 Moldavská ekonomika od roku 2014	24
3.2 Vývoj HDP Moldavskej republiky	25
3.3 Nezamestnanosť a miera inflácie.....	27
3.4 Remitencie	31
4 Postavenie Moldavskej republiky na zahraničných trhoch.....	33
4.1 Zahraničný obchod Moldavskej republiky	33
4.2 Zahraničný obchod s Európskou úniou	36
4.2.1 Uzatvorenie Dohody o pridružení s EÚ.....	38
4.2.2 Export z Moldavska do krajín Európskej únie.....	39
4.2.3 Import do Moldavska z krajín Európskej únie.....	41
4.3 Zahraničný obchod s Ruskou federáciou.....	42
4.3.1 Export z Moldavskej republiky do Ruskej federácie.....	44
4.3.2 Import do Moldavskej republiky z Ruskej federácie.....	46
5 Výsledky práce	48
5.1 Vplyv Dohody o pridružení na zahraničný obchod Moldavska s EÚ	48
5.2 Test teórie vytvárania a odvracania obchodu na príklade Moldavska.....	49

Záver	51
Zoznam použitej literatúry	52

Zoznam grafov

Graf č. 1 Vytváranie obchodu	19
Graf č. 2 Odvracanie obchodu.....	20
Graf č. 3 Vývoj ročného HDP Moldavskej republiky v rokoch 2003-2017 (%)	27
Graf č. 4 Vývoj miery nezamestnanosti Moldavskej republiky v rokoch 2007-2018...	29
Graf č. 5 Miera inflácie Moldavskej republiky v rokoch 2012-2018	31
Graf č. 6 Podiel remitencií na HDP v rokoch 2008-2017 (%).....	33
Graf č. 7 Otvorenosť obchodu Moldavskej republiky v rokoch 1995-2017 (%)	35
Graf č. 8 Moldavský export do krajín EÚ v rokoch 2008-2017 (tis. USD).....	40
Graf č. 9 Moldavský import z krajín EÚ v rokoch 2008-2017	41
Graf č. 10 Moldavský export z Ruskej federácie v rokoch 2003-2017.....	45
Graf č. 11 Moldavský import z Ruskej federácie v rokoch 2003-2017	46

Zoznam tabuliek

Tabuľka č. 1 Podiel pracujúcich ľudí v poľnohospodárstve v rokoch 2011 - 2018	30
Tabuľka č. 2 Moldavský import podľa krajín v rokoch 2004-2017	42
Tabuľka č. 3 Moldavský import z Ruskej federácie podľa tovarov v roku 2017	47
Tabuľka č. 5 Porovnanie vývoja importu a exportu s EÚ a ostatnými krajinami (tis. USD)	49

Zoznam skratiek

CEFTA	Stredoeurópska zóna voľného obchodu
CIFTA	Zóna voľného obchodu Spoločenstva nezávislých štátov
DCFTA	Hlboká a komplexná zóna voľného obchodu
EÚ	Európska únia
EUR	Euro
HDP	Hrubý domáci produkt
MDL	Moldavský leu
MMF	Medzinárodný menový fond
PCA	Dohoda o partnerstve a spolupráci
SNŠ	Spoločenstvo nezávislých štátov
USA	United States of America
USD	Americký dolár
WTO	World Trade Organization

Úvod

Napriek pokroku, dosiahnutému za posledné dve desaťročia, sa Moldavsko stále zaradzuje medzi najchudobnejšie krajiny Európy. Od svojho vzniku prechádza Moldavsko náročným procesom transformácie ekonomiky, sprevádzaným problémami s vysokou korupciou, ktoré majú dopad na všetky sféry života v krajine. Ekonomika sa vo veľkej miere opiera o poľnohospodárske odvetvie, ktoré tvorí hlavnú zložku produkcie vďaka miernemu podnebiu a úrodnej pôde krajiny. Moldavsko je závislé aj od prichádzajúcich remitencií zo zahraničia, ktoré sa namiesto investovania do domácich sektorov vo veľkom využívajú na import. Nízke investície, slabá vybavenosť technológiami a v neposlednom rade konflikt s neuznaným štátom Podnestersko spôsobujú hospodárstvu ďalšie problémy.

Moldavsko so svojou polohu predstavuje nárazník medzi Európskou úniou a Ruskou federáciou. S výzvou ustáť vplyvy z oboch strán zápasí od začiatku samostatnosti. Ruské sankcie na niektoré moldavské poľnohospodárske výrobky zapríčinili stratu jedného z najväčších odbytkov moldavských vyvázaných tovarov. Častá výmena vlád presadzujúca rozdielne záujmy spôsobuje politickú nestabilitu. Moldavsko sa nachádza na križovatke a musí dobre zvážiť priority svojho ďalšieho smerovania.

Prvá časť tejto práce približuje problematiku teórie vytvárania a odvracania obchodu a vysvetľuje, ako ovplyvňuje vstup krajín do spoločnej colnej únie ich zahraničný obchod. Pre lepšie pochopenie tvorby a odvracania obchodu používame grafy. Okrajovo sa venujeme vzrastajúcemu významu bilaterálnych obchodných dohôd a dopadu liberalizácie obchodu na malé krajiny.

V ďalšej kapitole približujeme ekonomickú situáciu v Moldavsku pomocou základných makroekonomických ukazovateľov. Opisujeme vývoj HDP od vzniku Moldavskej republiky, mieru nezamestnanosti a inflácie, aby sme lepšie pochopili úroveň rozvoja, na ktorej sa krajina nachádza. Do poslednej podkapitoly tejto časti sme zaradili remitencie, kvôli ich významnému podielu na tvorbe HDP.

Analýza ekonomiky je veľmi rozsiahla téma, ktorú by nebolo možné obsiahnuť v rozsahu tejto práce. Preto sme sa rozhodli zamerať na zahraničný obchod, ako veľmi dôležitú súčasť každej ekonomiky, ktorý lepšie približujeme v tretej kapitole. Upriamujeme pozornosť na obchod Moldavska s Európskou úniou na jednej strane, a Ruskou federáciou na druhej. Popisujeme pokus Moldavska integrovať sa bližšie k Európskej únii a vyzdvihujeme jeho závislosť od ruského dovozu minerálnych výrobkov. Kapitola

obsahuje aj niekoľko grafov znázorňujúcich vývoj obchodu so spomínanými dvoma destináciami.

Poslednú kapitolu tvoria výsledky práce. Na základe poznatkov z teoretickej časti aplikujeme teóriu vytvárania a odvracania obchodu na moldavský obchod a tak potvrdíme alebo vyvrátíme platnosť teórie v tomto prípade. Zameriame sa aj na vplyv obchodnej dohody eliminujúcej bariéry v obchode medzi Moldavskom a Európskou úniou.

1 Súčasný stav riešenej problematiky doma i v zahraničí

Moldavská republika so svojou polohou medzi dvomi veľmocami – Európskou úniou a Ruskou federáciou, a so statusom najchudobnejšej európskej krajiny¹ má od svojho vzniku vytvorené nie príliš dobré podmienky pre rozvoj a napredovanie. Rôzne faktory, ktoré ovplyvňujú vývoj Moldavska vytvárajú priestor pre skúmanie a hodnotenie, a stali sa predmetom záujmu nielen moldavských, ale aj zahraničných autorov. Publikácie o Moldavsku sa snažia objasniť dopad historických a politických udalostí a tak načrtnúť ďalšie smerovanie krajiny. A. Brezianu a V. Spânu vo svojej knihe charakterizujú Moldavsko ako jednu z oblastí bývalého Sovietskeho zväzu, kde okrem klasického totalitného útlaku, stratégie podvodov počas celých desaťročí viedli k vysokej koncentrácii kultúrnej a politickej dezilúzie a intelektuálneho zmätku.²

Väčšina autorov vníma hendikepy Moldavska vyplývajúce z jeho minulosti ale aj zo súčasných problémov, ktoré krajinu stále sužujú. Bývalý predseda Európskeho parlamentu J. Buzek popisuje prvé dve desaťročia od nezávislosti Moldavska ako veľmi náročné. Konflikty a ekonomické nebezpečenstvá si vyžiadali svoju daň. Tvrdí, že by sme nemali zabúdať na stovky Moldavcov, ktorí tragicky prišli o život v bojoch, ktoré pustošili krajinu na začiatku deväťdesiatych rokov, pretože vďaka tejto histórii sa Moldavsko v súčasnosti nachádza na zásadnej križovatke. Budúcnosť krajiny závisí viac ako kedykoľvek predtým od toho, čo sa udeje v nasledujúcich rokoch.³

Na križovatke ju vníma aj T. Tudoroiu v článku Štrukturálne faktory verus zmena režimu: ťažké úsilie Moldavska o demokraciu, kde hovorí, že nedávne demokratické otvorenie by sa mohlo vyvinúť smerom k skutočnej demokratizácii alebo nasledovať kroky farebných revolúcií, ako to bolo v prípade Ukrajiny, Gruzínska a Kirgizska.

Počas posledných dvadsiatich piatich rokov boli otázky identity štátu spolitizované spôsobom, ktorý vážne brzdil jednotu a stabilitu krajiny. Veci sa ďalej skomplikovali občianskou vojnou v Podnestersku v roku 1992. Niektoré podnikateľské sovietske elity

¹ NAG, Sen Oishimaya. Oficiálna stránka World atlas. *Poorest countries in Europe* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.worldatlas.com/articles/the-poorest-countries-in-europe.html>

² BREZIANU, Andrei – SPÂNU, Vlad. *The A to Z of Moldova* [elektronický zdroj]. 2. vyd. Plymouth : Scarecrow Press, 2007. s. 6 [cit. 2019-04-27]. ISBN 978-0-8108-7211-0. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=SsF94kyuHs4C&printsec=frontcover&dq=moldova&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwjxg6SikfDhAhUOcZoKHQI1BYwQ6AEIJzAA#v=onepage&q=moldova&f=false>

³ KOSIENKOWSKI, Marcin – SCHREIBER, William. *Moldova : Arena of International Influences* [elektronický zdroj]. 2. vyd. Plymouth : Lexington Books, 2012. s. 1 [cit. 2019-04-27]. ISBN 978-0-7391-7392-3. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=Uuw1kNq11YkC&printsec=frontcover&dq=moldova&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwjxg6SikfDhAhUOcZoKHQI1BYwQ6AEIMDAB#v=onepage&q=moldova&f=false>

prehľbili obavy spojené s rozpadom ZSSR. Nasledoval ozbrojený konflikt, ktorý viedol k vytvoreniu de facto nezávislej Podnesterskej republiky, čo udržalo hlavné mesto Kišiňov v ruskej sfére vplyvu.⁴

Krajina je svojou veľkosťou a ekonomickou úrovňou odkázaná na externé vplyvy a zahraničný obchod. E. Korosteleva sa v svojom článku vyjadruje, že logika by naznačovala, že Moldavsko, ktoré bolo do začiatku deväťdesiatych rokov dobre integrované do ZSSR, by sa usilovalo o užšiu spoluprácu s CIS a najmä s Ruskom, ako to urobilo Bielorusko. Namiesto toho sa však v roku 1994 Moldavsko rozhodlo ísť po ceste európskej integrácie začatím rokovaní s EÚ a európska integrácia bola oficiálne vyhlásená za hlavnú zahraničnopolitickú prioritu Moldavska. Ďalšími rokmi sa integrácia do EÚ prehľbovala, až kým sa EÚ stala hlavným obchodným partnerom Moldavska a predstavovala 50,2 %⁵ moldavského obchodu.

Mohlo by sa zdať, že vzťahy medzi Moldavskom a EÚ boli nezvratne stanovené smerom k európskej integrácii, rok 2009 bol však podľa Korostelevovej pre moldavskú vládu a ľudí kritickým. Náhle rokovania prezidenta Voronina s Ruskom, občianske nepokoje, nejednoznačné výsledky volieb, neschopnosť vlády zvoliť prezidenta a nesplnenie podmienok Akčného plánu vo vzťahu k EÚ aj po predĺžení lehoty vzdialili moldavské plány európskej integrácie - dokonca aj po viac ako 10 rokoch reforiem a postupného prechodu na moderný európsky štát.⁶

Ekonomovia M. Piracha a A. Saraogi sa pozreli na Moldavsko z iného uhlu - skúmali veľmi podstatnú časť, ktorá tvorí moldavské HDP – remitencie. Cieľom ich článku bolo poukázať na premenné, určujúce sklon domácností v Moldavsku prijímať remitencie, a množstvo finančných prostriedkov, ktoré pravdepodobne dostanú. Je pravdepodobné, moldavská časť obyvateľstva pracujúca v zahraničí, ktorá vytvára remitencie, je poháňaná altruistickými a investičnými zámermi. Na prilákanie ešte väčšieho množstva remitencií odporúčajú štátu viac investovať do finančnej infraštruktúry, aby sa zvýšila dôvera ľudí

⁴ TUDOROIU, Theodor. *Structural factors vs. regime change: Moldova's difficult quest for democracy*. [elektronický zdroj]. Montreal : Taylor & Francis, 2011, roč. 18, č. 1, p. 239. ISSN 1743-890X. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13510347.2011.532628>

⁵ Oficiálna stránka European Commission. *Moldova* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-25]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>

⁶ KOROSTELEVA, Elena. *Moldovan's European Choice: „Between two Stools?“* [elektronický zdroj]. 2010. 1268-1269 s. [cit. 2019-04-26]. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2010.504383> s.1268-1269

v finančný systém krajiny, čo by viedlo k následnému zvýšeniu toku finančných prostriedkov.⁷

1.1 Vplyv zahraničných obchodných dohôd na malé krajiny

V posledných desaťročiach sa počet a hospodársky význam dvojstranných obchodných dohôd výrazne zvýšil. Takéto dohody podstatne ovplyvňujú celosvetový obchod, pretože reorganizácia tokov tovarov a služieb má výrazný vplyv na ekonomiky zmluvných krajín, ale aj na iné strany, ktoré sú (priamo alebo nepriamo) zapojené do obchodu s týmito krajinami.⁸

Hoci sa môže zdať, že záujem vyspelejších krajín o Moldavsko prinesie krajine iba úžitok, v skutočnosti je presadzovanie integračných programov Ruska a snaha Európskej únie udržať svoju angažovanosť vo východnej Európe pre malú krajinu, akou je Moldavsko, výzva. Bilaterálne obchodné dohody Moldavska sa orientujú na západ aj východ a každá z nich ovplyvňuje zahraničný obchod krajiny.

Účinok obchodných dohôd na malé a veľké krajiny sa líši. Spotrebitelia v menších krajinách vždy profitujú zo vzájomnej liberalizácie obchodu, pretože získavajú nielen prístup k lacnejším tovarom a výrobkom vyššej kvality, ale aj k rôznorodosti. Vývozcovia majú tiež prospech z liberalizácie obchodu, pretože získavajú prístup na väčšie trhy a konkurencieschopnejšie vstupy.

Výrobcovia v menšej krajine vykazujú rozdielne výsledky - produktívnejší získavajú a menej efektívni strácajú. Zvyšovaním zahraničnej konkurencie sa vyvíja tlak na výrobcov, aby sa stali efektívnejšími a zvyšovali produktivitu. Firmy, ktoré nie sú schopné zvýšiť produktivitu, môžu byť vytlačené z trhu. Na druhej strane iné firmy profitujú z dostupnosti lepších a lacnejších vstupov, čo im pomáha stať sa konkurencieschopnejšími doma i v zahraničí.⁹

⁷ PIRACHA, Matloob – SARAOGI, Amrita. *The Determinantes of Remittances: Evidence from Moldova*. [elektronický zdroj]. 2012. 488 s. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13600818.2012.729573>

⁸ MALUCK, Julian – GLANEMANN, Nicole – V. DONNER, Reik. *Bilateral Trade agreements and the Interconnectedness of Global Trade* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fphy.2018.00134/full>

⁹ KATHURIA, Sanjay. *Why do smaller countries benefit from greater trade with their neighbours?* [elektronický zdroj]. 2015. [cit. 2019-04-17]. Dostupné na: <http://blogs.worldbank.org/endpovertyinsouthasia/why-do-smaller-countries-benefit-greater-trade-their-neighbors>

1.2 Teória vytvárania a odvracania obchodu

Vytvorenie colnej únie ovplyvňuje tok obchodu medzi krajinami zapojenými do novej únie ale aj krajinami mimo únie. Odstraňujú sa prekážky obchodu, o ktorých sa predpokladá, že budú významným stimulom na zvýšenie obchodu medzi členmi a na zníženie obchodu medzi členmi a nečlenmi. Mimo únie sa každý národ bude snažiť využiť svoju komparatívnu výhodu. V prostredí voľného obchodu môžu krajiny obchodovať slobodne s ktoroukoľvek inou krajinou, snažiac sa využiť svoju vlastnú komparatívnu výhodu nákladov prostredníctvom špecializácie. Budú vyvážať tovar, ktorý vyrábajú najefektívnejšie, a dovážať tovar z krajín s nízkymi nákladmi, ktorí využili svoju vlastnú komparatívnu nákladovú výhodu na výrobu lacného vývozu. V situácii, keď krajiny neobchodujú voľne, zavedením taríf alebo uprednostňovaním jednej krajiny pred druhou z hľadiska výšky colných sadzieb, bude obchod narušený a zmení sa jeho štruktúra. Neefektívni výrobcovia môžu byť chránení a podporovaní na úkor efektívnejšieho dovozu.¹⁰

Teóriu vytvárania a odvracania obchodu prvýkrát definoval ekonóm Jacob Viner v roku 1950 v diele *Otázky colnej únie*, ktorá sa stala základným kameňom súčasnej teórie medzinárodnej hospodárskej integrácie.¹¹ Odvtedy je známe, že každá dohoda odstraňujúca prekážky v obchodovaní medzi krajinami je sprevádzaná kombináciou dvoch javov - vytvárania a odvracania obchodu. Pri odstránení bariér v obchodovaní medzi dvomi krajinami klesne cena importovaných tovarov o clo, ktoré bolo eliminované, čo spôsobí zvýšenie objemu dovážaného tovaru a väčšia časť domáceho dopytu bude uspokojená. Vytváranie obchodu vo všeobecnosti znamená, že zóna voľného obchodu vytvára obchod, ktorý by inak neexistoval. V dôsledku toho dochádza k dodávke výrobku od efektívnejšieho výrobcu.¹² Vytváranie obchodu teda vzniká nahradením vysoko nákladnej domácej produkcie nízkymi dovozmi a vedie k zvýšeniu hospodárskeho blahobytu v oblasti voľného obchodu.¹³ Častým javom pri vytváraní obchodu býva strata pracovných miest na domácom

¹⁰ Oficiálna stránka Economics Online. *Trade Creation* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: https://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Trade_creation.html

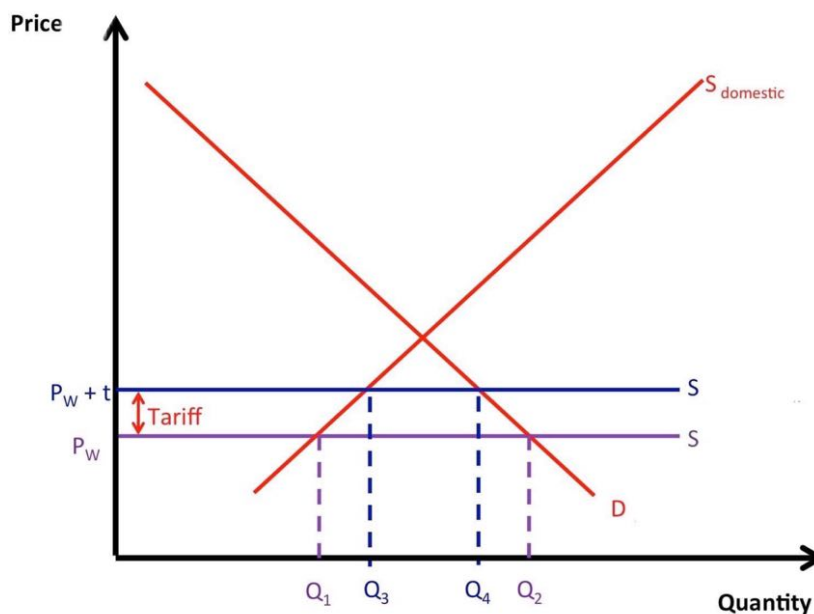
¹¹ DALIMOV, Ravshanbek. *The Dynamics of Trade Creation and Trade Diversion Effects under International Economic Integration* [elektronický zdroj]. Uzbekistan, 2009. 1 s. [cit. 2019-04-27]. ISSN 2042-485X. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/45266792_The_Dynamics_of_Trade_Creation_and_Trade_Diversion_Effects_Under_International_Economic_Integration

¹² Oficiálna stránka Internationalecon. *Trade diversion and Trade Creation* [elektronický zdroj]. 1998. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <http://internationalecon.com/Trade/Tch110/T110-2A.php>

¹³ DEME, Mamit – R. NDRIANASY, Estrella. *Trade-creation and Trade-diversion effects of regional trade agreements: low-income countries* [elektronický zdroj]. 2016. 3 s. [cit. 2019-04-27]. ISSN 0003-6846. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00036846.2016.1234700>

trhu. Výrazný úbytok domácich výrobcov môže mať väčší politický dôsledok ako mierne nižšie ceny pre domácich spotrebiteľov – zvýšenie štrukturálnej nezamestnanosti.¹⁴

Graf č. 1 Vytváranie obchodu

Prameň: Oficiálna stránka Revisionguru¹⁵

Graf znázorňuje prípad vytvorenia obchodu. Zobrazuje krivky ponuky a dopytu pre krajinu A. P_w predstavuje cenu tovaru dovážaného z krajiny W pri voľnom obchode. Predpokladáme, že A má špecifickú tarifu, stanovenú na dovoz z krajiny W, ktorá zvyšuje dodávateľskú cenu na úroveň $P_w + t$.¹⁶ V prípade, že by krajiny A a W nemali podpísanú dohodu o voľnom obchode, tovar by sa dovážal za cenu $P_w + t$, Q_4 by predstavovalo úroveň dopytu po tovare a Q_3 ponuku na domácom trhu. Rozdiel medzi Q_3 a Q_4 predstavuje množstvo, ktoré bude dovážané z krajiny W. Po zavedení colnej únie a zrušení tarify klesne cena dovážaného tovaru na P_w , dopyt sa zvýši na Q_2 a ponuka na domácom trhu klesne na Q_1 . To znamená, že sa zväčší rozdiel medzi ponukou a dopytom ($Q_2 - Q_1$), a toto množstvo

¹⁴ PETTINGER, Tejvan. *Trade Creation* [elektronický zdroj]. 2016. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.economicshelp.org/blog/glossary/trade-creation/>

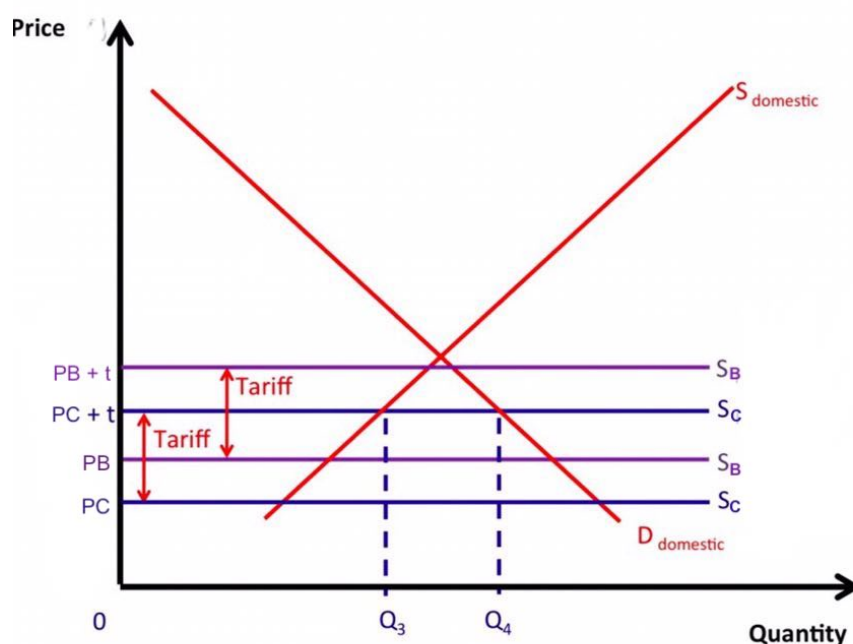
¹⁵ Oficiálna stránka Revisionguru. *Trade Creation and Trade Diversion* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <http://revisionguru.co.uk/revisionguru/economics-2/economics-a2-unit-4/european-union/trade-creation-and-trade-diversion/>

¹⁶ Oficiálna stránka Internationalecon. *Trade diversion and Trade Creation* [elektronický zdroj]. 1998. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <http://internationalecon.com/Trade/Tch110/T110-2A.php>

bude dovážané z krajiny W. Z grafu teda vyplýva, že odstránenie tarify podporí obchod medzi týmito krajinami.

K odvracaniu obchodu dochádza vtedy, keď colné dohody spôsobujú, že svetové dovozy s nízkymi nákladmi sú nahradené vysoko nákladnými dovozmi z členských krajín colnej únie. Odvracanie obchodu sa považuje za nežiaduce, pretože sústreďuje výrobu do krajín s vyššími nákladmi obetovanej príležitosti a nižšou komparatívnou výhodou.¹⁷

Graf č. 2 Odvracanie obchodu

Prameň: Oficiálna stránka Revisionguru¹⁸

Graf znázorňuje prípad, kedy dochádza k odvracaniu obchodu. Predpokladajme, že krajiny B a C dovážajú do krajiny A rovnaký tovar. Pokiaľ by krajina A uplatňovala tarifu na dovoz tovaru z obidvoch krajín, dovážala by ho z krajiny C, pretože $P_B + t$ je vyššia, ako $P_C + t$. Po vytvorení colnej únie krajiny A s krajinou B sa tarifa na dovoz tovaru zruší a jeho dovozná cena klesne na P_B . To spôsobí, že dovozná cena krajiny B bude nižšia ako cena krajiny C, napriek tomu, že C vie vyrobiť tovar efektívnejšie, a krajina A začne dovážať tento tovar z krajiny B.

¹⁷ PETTINGER, Tejvan. *Trade diversion* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.economicshelp.org/blog/glossary/trade-diversion/>

¹⁸ Oficiálna stránka Revisionguru. *Trade Creation and Trade Diversion* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <http://revisionguru.co.uk/revisionguru/economics-2/economics-a2-unit-4/european-union/trade-creation-and-trade-diversion/>

Tento model znázorňuje všeobecne platiace pojmy, ktoré nemusia byť vždy schopné implementácie. V prípade nami skúmanej krajiny – Moldavska, sa predpokladá, že teória bude fungovať iba do určitej miery. Problém nastáva v prípade, že je krajina malej veľkosti a nedokáže rozvíť všetky odvetvia priemyslu rovnako. Mnohé teoretické štúdie tvrdia, že malé štáty v porovnaní s veľkými sú znevýhodnené v dôsledku negatívneho vplyvu malej veľkosti na proces hospodárskeho rastu. Medzi osobitné charakteristiky malých štátov patria: malý trh, nízky počet obyvateľov, závislosť na obmedzenom vývoznom trhu a vyvážených výrobkov a nedostatok prírodných zdrojov.¹⁹

¹⁹ BRITO, Joao Antonio. *Defining Country Size: A Descriptive Analysis of Small and Large States* [elektronický zdroj]. 2015. [cit. 2019-04-29]. Dostupné na: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/66149/1/MPRA_paper_66149.pdf

2 Ciele práce, metodika práce a metódy skúmania

Analýza ekonomiky je pomerne obširná téma, preto sme sa kvôli rozsahovej obmedzenosti práce rozhodli zamerať hlavne na zahraničný obchod, ktorý vo veľkej miere podporuje rozvoj ekonomiky a jej konkurencieschopnosti na svetovom trhu. Hlavným cieľom našej práce je teda objektívne opísať stav ekonomiky Moldavskej republiky pomocou základných makroekonomických ukazovateľov a pri skúmaní sa špeciálne zamerať na zahraničný obchod a vplyv obchodovania Moldavska na vývoj hospodárstva. Keďže Moldavsko sa stále považuje za jeden z najchudobnejších štátov Európy, predpokladáme, že hodnoty ukazovateľov nebudú príliš pozitívne.

Na to, aby sme boli schopní dopracovať sa k splneniu hlavného cieľa, je potrebné si vytýčiť čiastkové ciele. Pred začatím písania sme najskôr použili analýzu, keď sme si prácu rozdelili na niekoľko kapitol a podkapitol. Keďže praktická časť našej práce je venovaná uplatneniu teórie vytvárania a odvracania obchodu, preto sa prvá časť venuje teoretickému vymedzeniu spomínanej teórie. Na splnenie prvého čiastkového cieľa sme využili syntézu vedeckých článkov a rôznej odbornej literatúry, ktoré problematiku popisovali. V ďalšej časti sme zozbierali informácie o základných a najdôležitejších makroekonomických ukazovateľov pomocou metódy abstrahovania, a tak vytvorili obraz o fungovaní moldavskej ekonomiky. Štatistické údaje a grafy sme čerpali z oficiálnych stránok Svetovej banky alebo Národného štatistického úradu Moldavskej republiky.

V štvrtej kapitole bolo našim čiastkovým cieľom vyhodnotiť jednotlivé roky, kedy Moldavsko obchodovalo s Rusko a EÚ. Z grafov sme zisťovali, ktoré roky bol pre krajinu prosperujúce, a kedy naopak strácala. Následne na to, sme pomocou syntézy spojili roky do ucelenejších období a hľadali príčiny vzrastania a poklesu obchodovania. Posledná časť tejto práce má za cieľ pomocou dedukcie aplikovať poznatky z prvej kapitoly na zahraničný obchod Moldavska. Porovnávali sme objem moldavského obchodu s EÚ počas jednotlivých rokov a zisťovali, aký vplyv malo podpísanie Dohody o pridružení. Po získaní štatistických údajov o obchode krajiny s ostatnými krajinami (bez SNŠ a EÚ) bolo našim čiastkovým cieľom použiť teóriu vytvárania a odvracania obchodu na overenie jej pravdivosti.

3 Vývoj ekonomiky Moldavskej republiky

Moldavsko získalo nezávislosť v roku 1991 a podobne ako mnoho bývalých sovietskych republík trpelo výrazným narušením a dezintegráciou svojich tradičných hospodárskych a obchodných vzťahov. Krajina bola tiež nepriaznivo ovplyvnená prudkým nárastom zahraničných cien, najmä energetických zdrojov, na ktorých dovozoch závisia takmer úplne. Ďalšia ekonomická nestabilita nasledovala ako reakcia na finančné problémy jej hlavného obchodného partnera, Ruska, v roku 1998. V dôsledku toho Moldavsko zaznamenalo výrazný hospodársky pokles v poľnohospodárstve a priemysle, sprevádzaný zvýšenou nezamestnanosťou, zhoršujúcimi sa sociálnymi podmienkami a masovou emigráciou pracovníkov do zahraničia.

Po nezávislosti sa Moldavsko pustilo do ambiciózných štrukturálnych reforiem zameraných na prechod na trhovo orientované hospodárstvo. Napriek pretrvávajúcim ekonomickým ťažkostiam sa Moldavsko, až na niekoľko výnimiek, zaviazalo k programu hospodárskych reforiem podporovaného medzinárodnými inštitúciami, ako sú Európska únia, EBOR, Svetová banka a Medzinárodný menový fond. Reformné úsilie bolo zamerané najmä na makroekonomickú stabilizáciu, liberalizáciu a privatizáciu. Napriek mnohým snahám a niektorým nedávnym náznakom mierneho oživenia ekonomiky však Moldavsko nedosiahlo výrazný posun. Moldavsko je v súčasnosti najchudobnejšou krajinou v Európe a spolu s Tadžikistanom je druhou najchudobnejšou krajinou z bývalých sovietskych republík.

Okrem svojej nepriaznivej ekonomickej situácie sa Moldavsko navyše zapojilo do konfliktu so separatistickým regiónom Podnestersko, obývaného najmä etnickými Rusmi a Ukrajincami (približne 250 000), ktoré vyhlásilo nezávislosť v roku 1992. K politickým dôsledkom súvisiacim so vznikom tejto autonómnej oblasti, neuznanej žiadnym suverénnym štátom, sa pridali aj výrazné ekonomické dôsledky, pretože rozpočet Moldavska bol ochudobnený o prílev daní z Podnesterska. Hospodárske väzby medzi Podnesterskom a zvyškom krajiny boli narušené, rovnako ako dôvera investorov a napätie sa vyskytlo aj v obchodných vzťahoch s niektorými susednými krajinami v dôsledku rozsiahlych neobjasnených ekonomických činností v regióne a cezhraničného pašovania.²⁰

²⁰ BURBIENE, Sigita. *Economic development of Moldova: challenges and prospects* [elektronický zdroj]. Litva: Committee on Economic Affairs and Development, 2003 [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10151&lang=EN>

3.1 Moldavská ekonomika od roku 2014

Moldavská republika je malou vnútrozemskou krajinou s hlbokými štrukturálnymi nedostatkami, ktoré sa prejavujú slabou hospodárskou diverzifikáciou a neustálym spoliehaním sa na výrobné činnosti s nízkou pridanou hodnotou, poľnohospodárstvo a remitencie od pracovníkov v zahraničí, ktoré by mali zabezpečiť generovanie príjmov pre krajinu. Je brzdená zamrznutým konfliktom, ktorý ešte viac podporuje už beztak výrazné problémy a vytvára ďalšie ekonomické prekážky.²¹

Moldavsko má približne 3,6 mil. obyvateľov (viac ako 600 000 ľudí opustilo krajinu od začiatku deväťdesiatych rokov), pričom jej obyvateľstvo sa skladá z rôznych etnických skupín: asi 64 % Moldavcov/Rumunov, 14 % Ukrajincov, 13 % Rusov, 3 % Gagaucov a zvyšok pozostávajúci z iných menších etnických skupín. Nachádza sa medzi Rumunskom na západe, a Ukrajinou na severe, východe a juhu.²²

Napriek viacerým spomínaným snahám teda Moldavsko zostáva najchudobnejšou krajinou v Európe. S miernym podnebí a úrodnou pôdou vhodnou pre poľnohospodárstvo sa moldavské hospodárstvo vo veľkej miere spolieha na svoje poľnohospodárske odvetvie, v ktorom ide do popredia pestovanie ovocia, zeleniny, pšenice, tabaku a produkcia vína. Moldavsko je tiež závislé od pravidelných ročných remitencií vo výške približne 1,2 mld. USD (takmer 15 % HDP) od odhadovaného jedného milióna moldavských pracujúcich v Európe, Izraeli, Rusku a iných zahraničných krajinách.

Bez výrazných zásob prírodných zdrojov energie ich Moldavsko takmer všetky dováža z Ruska a Ukrajiny. Závislosť krajiny od ruskej energie ešte väčšmi podčiarkuje dlh vo výške viac ako 6 mld. USD voči najväčšiemu ruskému dodávateľovi zemného plynu Gazprom, ktorý je z veľkej časti dôsledkom neuhradenej spotreby zemného plynu v odtrhnutom regióne Podnestersko. Moldavsko a Rumunsko v auguste 2014 slávnostne uviedli projekt prepojavacieho plynovodu Ungheni-Iasi, ktorý mal umožňovať dovoz a vývoz zemného plynu medzi Moldavskom a Rumunskom. Kvôli technickým a regulačným omeškaniam začal plyn prúdiť do Moldavska od marca 2015. Rumunský vývoz zemného plynu do Moldavska je prevažne symbolický. Moldavsko sa snaží znížiť svoju závislosť od ruskej energie - ďalším plánom je spojiť sa s európskou rozvodnou sieťou do roku 2022.

²¹ Economic Commission for Europe. *Regulatory and Procedural Barriers to Trade in the Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. Ženeva : United Nations Publication, 2017. s. 3. [cit. 2019-04-18]. ISBN 978-92-1-361 399-3. Dostupné na: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/Publications/ECE_TRADE_433E.pdf

²² BURBIENE, Sigita. *Economic development of Moldova: challenges and prospects* [elektronický zdroj]. Litva: Committee on Economic Affairs and Development, 2003 [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10151&lang=EN>

Dôležitým medzníkom v ekonomickom vývoji Moldavska bol rok 2014, kedy bola podpísaná Dohoda o pridružení spolu s Dohodou o hlbokom a komplexnom voľnom obchode s EÚ, ktorá umožňuje prienik moldavských výrobkov na európsky trh. Rovnako prispela k významnému rastu vývozu tovarov do EÚ. Moldavsko zaznamenalo v roku 2017 lepší hospodársky rast ako sa očakávalo. Bol spôsobený najmä zvýšenou spotrebou, príjmami z vývozu poľnohospodárskych výrobkov a zlepšeným výberom daní. V roku 2017 EÚ absorbovala viac ako 65 % vývozu Moldavska, čo predstavuje výraznú zmenu oproti obdobiu pred dvadsiatimi rokmi, kedy 69 % moldavského vývozu prijalo Spoločenstvo nezávislých štátov (SNŠ). Škandalózny bankový podvod koncom roku 2014, kedy zmizol 1 mil. USD z troch moldavských bánk, čo predstavovalo 14 % z HDP toho roku, spôsobil ekonomike v roku 2015 výrazný šok. Následná finančná výpomoc bankám zapríčinila zvýšenie inflácie, podhodnotenie meny a menšej recesii.

Napredovanie Moldavska brzdí aj korupcia, ktorá obmedzuje rast podnikov a odrádza zahraničných investorov, a ruské obmedzenia vývozu poľnohospodárskych výrobkov z Moldavska. Snaha vlády obnoviť stabilitu a implementovať zmysluplnú reformu viedla v roku 2016 k schváleniu trojročného programu Medzinárodného menového fondu vo výške 179 mil. USD, zameraného na zlepšenie bankového a fiškálneho prostredia spolu s ďalšími programami pomoci z EÚ, Svetovej banky a Rumunska. Moldavsko získalo v roku 2017 dva balíky akcií MMF v celkovej výške viac ako 42,5 mil. USD.

V dlhodobom horizonte je hospodárstvo Moldavska naďalej vystavované korupcii, politickej neistote, slabým administratívnym kapacitám, závislosti na dovoze energie, politickému a hospodárskemu tlaku zo strany Ruska, silnej závislosti od vývozu poľnohospodárskych výrobkov a nevyriešenému separatizmu v podnesterskom regióne Moldavska.²³

3.2 Vývoj HDP Moldavskej republiky

Moldavsko zápasilo niekoľko rokov od jeho nezávislosti s recesiou hrubého domáceho produktu a devalvácia ruského rubľa v roku 1998 pokles HDP ešte viac umocnila. V ďalšom období od roku 2000, kedy sa moldavská ekonomika naštartovala, do roku 2008 ekonomický rast krajiny dosiahol v priemere 6,3 % a bol poháňaný predovšetkým prílevom remitencií moldavských zahraničných pracovníkov. Rast mierne klesol na 4,8 % v roku 2006

²³ Oficiálna stránka CIA The World Factbook. *Economy - overview* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2017-04-18]. Dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/md.html>

a 3 % v roku 2007 (dôsledok neočakávaného sucha a zákazu dovozu moldavských vín do Ruska z roku 2006) ale rýchlo sa obnovil v roku 2008 na úroveň 7,8 %. Vtedajšie moldavské vína predstavovali 1/3 vývozu krajiny a 80 % vína išlo do Ruska. Napriek rýchlemu rastu HDP zostávala inflácia vážnym problémom a až v roku 2008 klesla pod 10 % (jej udržanie na tejto úrovni zostáva náročné).

V roku 2009, na vrchole globálnej hospodárskej krízy, Moldavsko zažilo hlboký pokles HDP o 6 %, oproti rastu v roku 2008 to bolo pokles o 13,8 %. Ekonomika sa dokázala v ďalšom roku vrátiť na pôvodnú úroveň a rast sa rýchlo obnovil v dôsledku rozsiahlej medzinárodnej pomoci. Svetová banka uvádza, že Moldavsko sa v plnej miere zotavilo z globálnej hospodárskej krízy, avšak štatistika z roku 2012 zaznamenala, že počiatočné zotavenie Moldavska bolo z veľkej časti ovplyvnené vývozom, keď sa zmiernili ruské zákazy dovozu moldavských výrobkov a reštriktívne nariadenia o poľnohospodárstve a vývoze výrobkov, čo pomohlo k zotaveniu najmä súkromného sektora.²⁴

V nasledujúcich dvoch rokoch reálny HDP vykazoval rast 9,4 % a 4,6 %, od tretieho štvrt'roka 2014 sa však spomalil. Napriek tomu, že hospodárstvo Moldavska dobre fungovalo, nepriaznivé regionálne a domáce prostredie začalo ovplyvňovať jeho rast. Spotrebiteľská inflácia sa zvýšila na hornú hranicu cieľového rozpätia Národnej banky Moldavska, poklesli platby a zahraničné investície. Moldavská mena sa voči americkému doláru znehodnotila o viac ako 20 %, zatiaľ čo devízové rezervy klesli o 25 %. Všetky spomínané negatívne vplyvy viedli k tomu, že reálne HDP kleslo v roku 2015 o 0,4 %.²⁵

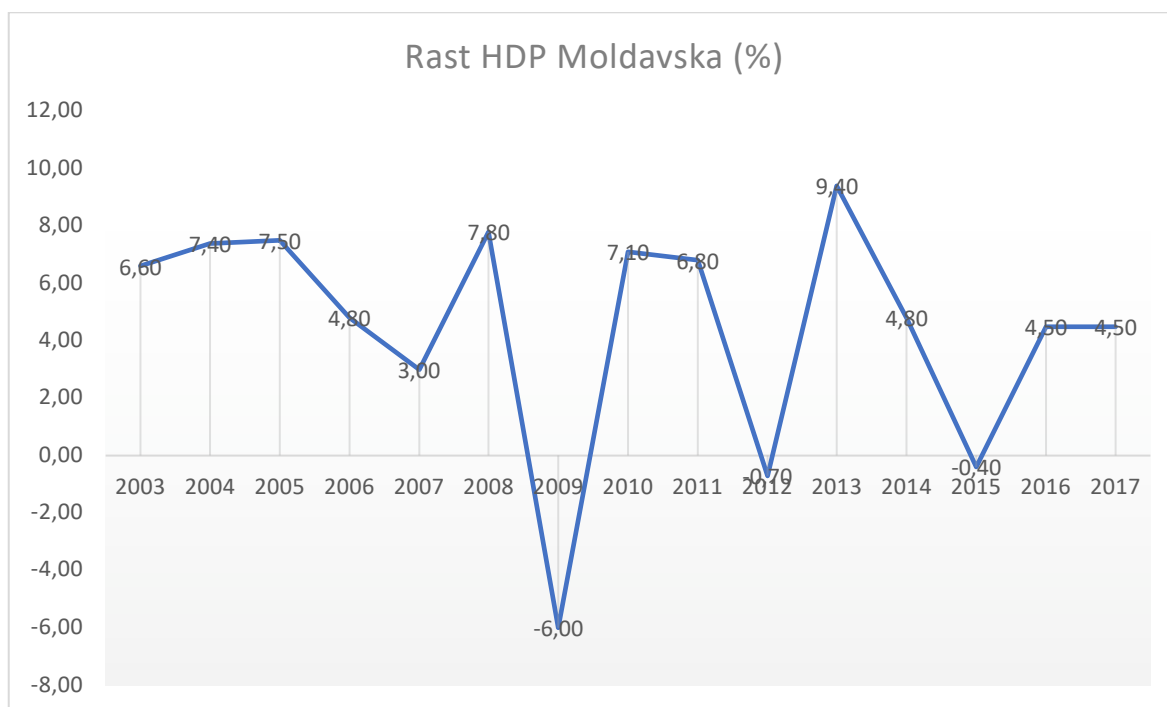
Moldavská ekonomika do značnej miery znovu získala stabilitu a vrátila sa k rastu o rok neskôr. Nedostatok finančnej podpory zo strany medzinárodných darcov a nízke investície v roku 2016 vytvorili ťažké prostredie pre rast. Ekonomika však rástla oveľa silnejšie, ako sa očakávalo, o 4,5 %. Tento pozitívny vývoj bol spôsobený hlavne dvoma faktormi: na jednej strane poľnohospodársky sektor prispel k rastu viac ako 2 % vďaka dobrej úrode, na druhej strane silne prispela stabilná súkromná spotreba podporovaná remitenciami.²⁶ Rast reálneho HDP v roku 2017 bol rovnaký, ako v predchádzajúcom.

²⁴ OTARASHVILI, Maia. *Moldova and the Global Economics Crisis* [elektronický zdroj]. 2013. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.fpri.org/research/eurasia/recent-findings/moldova-global-econ-crisis/#_ftnref1

²⁵ Oficiálna stránka The World Bank. *World Bank Projects Recession for Moldova in 2015, Says Reforms are Necessary to Improve Growth Prospects* [elektronický zdroj]. Kišiov, 2015. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/04/08/world-bank-projects-recession-for-moldova-in-2015>

²⁶ Oficiálna stránka Get-Moldova. *Economic situation in Moldova improving significantly* [elektronický zdroj]. Berlín, 2017, 1 s. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.get-moldau.de/wordpress/wp-content/uploads/2017/09/Newsletter_42_2017_GET-Moldova.pdf

Graf č. 3 Vývoj ročného HDP Moldavskej republiky v rokoch 2003-2017 (%)

Prameň: vlastné spracovanie podľa World Bank²⁷

3.3 Nezamestnanosť a miera inflácie

Premenlivé makroekonomické prostredie a politická nestabilita sa prejavili aj vo výkone trhu práce. Moldavsko naďalej zápasí s najnižšou účasťou pracovnej sily v regióne, nesúlalom medzi ponúkanými kvalifikáciami a požiadavkami trhu práce, veľkými migračnými tokmi, vysokou nečinnosťou a nízkym výskytom zamestnaných alebo študujúcich mladých ľudí.²⁸ Podľa grafu, ktorý znázorňuje mieru nezamestnanosti v Moldavsku od roku 2007 do roku 2018, vidíme, že globálna finančná a hospodárska kríza v roku 2009 postihla aj Moldavsko, pretože miera nezamestnanosti v krajine sa v priebehu dvoch rokov zvýšila takmer o 3,5 %. Druhý významný nárast tohto ukazovateľa pozorujeme v roku 2015, kedy Moldavsko zažívalo krízu z dôvodu bankového škandálu. Miera nezamestnanosti bola vtedy na úrovni 4,9 %. Od tohto obdobia sledujeme pozvoľný pokles počtu nezamestnaných, ktorý chce Moldavsko ešte viac zredukovať.

²⁷ Oficiálna stránka World bank. *GDP growth (annual %)* [elektronický zdroj]. 2017 [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2017&locations=MD&start=2003&view=chart>

²⁸ Oficiálna stránka International Labour Organization. *About the ILO in the Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/moldova/WCMS_433690/lang--en/index.htm

V druhej polke roku 2018 vláda predstavila nový zákon na podporu zamestnanosti. Očakáva sa, že prinesie konkrétne odpovede pre nestabilný trh práce, keďže politické a hospodárske zmeny, ako aj dlhotrvajúci prechod na trhové hospodárstvo mali na moldavský trh práce výrazne negatívny vplyv.

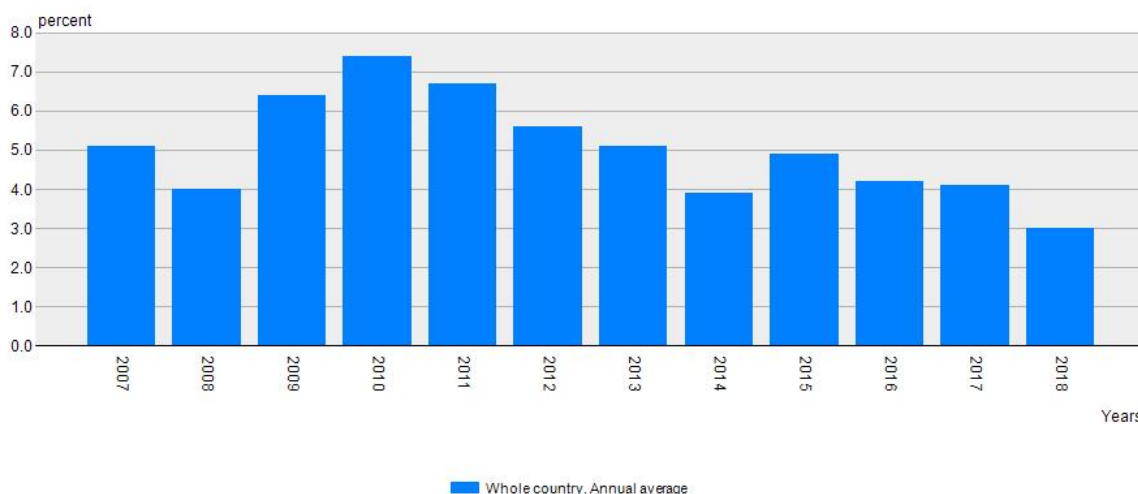
Hlavným problémom je nedostatok pracovných príležitostí, nejednoduché uplatnenie sa čerstvých absolventov a veľký odlev ľudí v produktívnom veku v dôsledku pracovnej migrácie. Každý tretí mladý človek nie je zamestnaný, ani neštuduje. Nedostatočne rozvinutá kultúra celoživotného vzdelávania, neprispôsobené zručnosti a schopnosti obyvateľstva na potreby moldavského trhu práce so starnutím predstavujú pre Moldavsko neprekonateľné prekážky. Až jedna tretina populácie v aktívnom veku si radšej vyberá migráciu, aby sa vyhla zle platenej práci, chudobe a neistote.

Na to, aby bol trh práce dynamickejší a životná úroveň obyvateľstva lepšia, sú nevyhnutné právne reakcie štátu. Toto chápanie viedlo Moldavsko k novej Národnej stratégii zamestnanosti v roku 2017 a tvorbe politiky zamestnanosti, ktorá spojila všetkých zainteresovaných aktérov vrátane rôznych ministerstiev pod vedením Ministerstva zdravotníctva, práce, sociálnej ochrany a Národnej banky Moldavska.

Cieľom nového zákona o podpore zamestnanosti je zefektívniť trh práce. To prospeje uchádzačom o zamestnanie, nezamestnaným a zamestnávateľom. Návrh zákona podporuje Aktívnu politiku trhu práce, ktorá má pomôcť odvrátiť prepúšťanie, zvýšiť zamestnanosť prostredníctvom vzdelávania, vytvárať pracovné príležitosti prostredníctvom mzdových dotácií a stimulovať začínajúce podniky. Zameriava sa aj na osobitné cieľové skupiny - nekvalifikovanú mládež, ženy nad 50 rokov, osoby so zdravotným postihnutím a rómsku menšinu.²⁹

²⁹ Oficiálna stránka International Labour Organization. *A new law in Moldova projects more employment and better life opportunities* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.ilo.org/budapest/whats-new/WCMS_642909/lang--en/index.htm

Graf č. 4 Vývoj miery nezamestnanosti Moldavskej republiky v rokoch 2007-2018

Prameň: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova³⁰

Na základe tabuľky pozorujeme ďalší problém, a to veľký podiel pracujúcich ľudí v poľnohospodárstve, ktoré zaznamenáva ďalšie ťažkosti:

- nízka konkurencieschopnosť v dôsledku neefektívnej štruktúry výroby a spracovania s mnohými malými poľnohospodárskymi podnikmi a nekonsolidovanými pôdnymi zdrojmi
- Zastarané výrobné a spracovateľské zariadenia a technológie
- Slabo rozvinutá infraštruktúra vo vidieckych oblastiach
- Nedostatok adekvátnej diverzifikácie vidieckeho hospodárstva pre nepoľnohospodársku činnosť

Odvetvie zamestnávalo v roku 2011 viac ako 27,52 % (323 tis.) pracujúcej populácie a vytváralo 12 % HDP krajiny, z toho 25 % zamestnávali poľnohospodárske podniky a ostatných 75 % bolo klasifikovaných ako samostatne zárobkovo činné osoby. Hoci v nasledujúcich rokoch sledujeme mierny vzostup celkového počtu pracujúcich, podiel pracujúcich v poľnohospodárstve rastie ešte rýchlejším tempom. V roku 2018 táto skupina presiahla 36 % podiel a predpokladá sa, že v budúcom období bude ešte rásť.³¹

³⁰ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *Unemployment rate by years* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala__03%20FM__03%20MUN__MUN060/MUN060100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=53698ae6-50f9-4306-855a-e169acbe4360

³¹ Oficiálna stránka Food and Agriculture Organization of the UN. *Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://www.fao.org/family-farming/countries/mda/en/>

Tabuľka č. 1 Podiel pracujúcich ľudí v poľnohospodárstve v rokoch 2011 - 2018

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Celkový počet pracujúcich ľudí (v tis.)	1 173,50	1 146,80	1 172,80	1 184,90	1 203,60	1 219,50	1 207,50	1 252,20
Počet pracujúcich ľudí v poľnohospodárstve (v tis.)	323,00	303,30	337,90	361,10	381,90	410,90	390,50	452,00
Počet pracujúcich ľudí v poľnohospodárstve (%)	27,52	26,45	28,81	30,48	31,73	33,69	32,34	36,10

Prameň: vlastné spracovanie podľa National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova³²

Na základe grafu znázorňujúceho mieru inflácie medzi rokmi 2012 - 2018, môžeme konštatovať, že v rokoch 2012 a 2013 bola miera inflácie takmer konštantná. O rok neskôr začala jej hodnota mierne narastať a najväčší výkyv rastu cien tovarov a služieb v Moldavsku bol zaznamenaný v roku 2015, počas politickej krízy.

Od začiatku toho roka sa ceny tovarov zvýšili o náklady z dovozu, keďže už v tom období prebiehal pokles leia, vyvolaný prudkými menovými turbulenciami vychádzajúcimi z Ruska, sa ešte viac zhoršil vplyvom obrovských bankových podvodov koncom roka 2014. Ku koncu novembra 2015 sa 1 USD vymieňal za 20 MDL, pritom o rok skôr bol výmenný kurz USD 1 = 15 MDL. Odvtedy sa mena oslabovala stabilnejším tempom, napriek postupným vlnám sprísňovania menovej politiky. Prudký nárast nákladov na služby v priebehu augusta spôsobený zvýšením tarify za elektrinu a plyn následne prudko zvýšil ceny služieb. Súviselo to aj s bankovými podvodmi spreď roka - odliv vládnych financií, bol jedným z faktorov, ktoré prinútili vládu prijať spomínané opatrenia. Na konci roku 2015 boli hlavnými faktormi rastu cenovej hladiny zvyšujúce sa ceny potravín, spôsobené predovšetkým suchom a zlými podmienkami na pestovanie plodín.³³

V nasledujúcich dvoch rokoch sa miera inflácie výrazne spomalila a zastabilizovala na úrovni 6,5 %. Pokles inflácie súvisel so stabilizáciou moldavskej meny po jej výraznom znehodnotení. V dôsledku znižovania inflačných tlakov Národná banka Moldavska uvoľnila

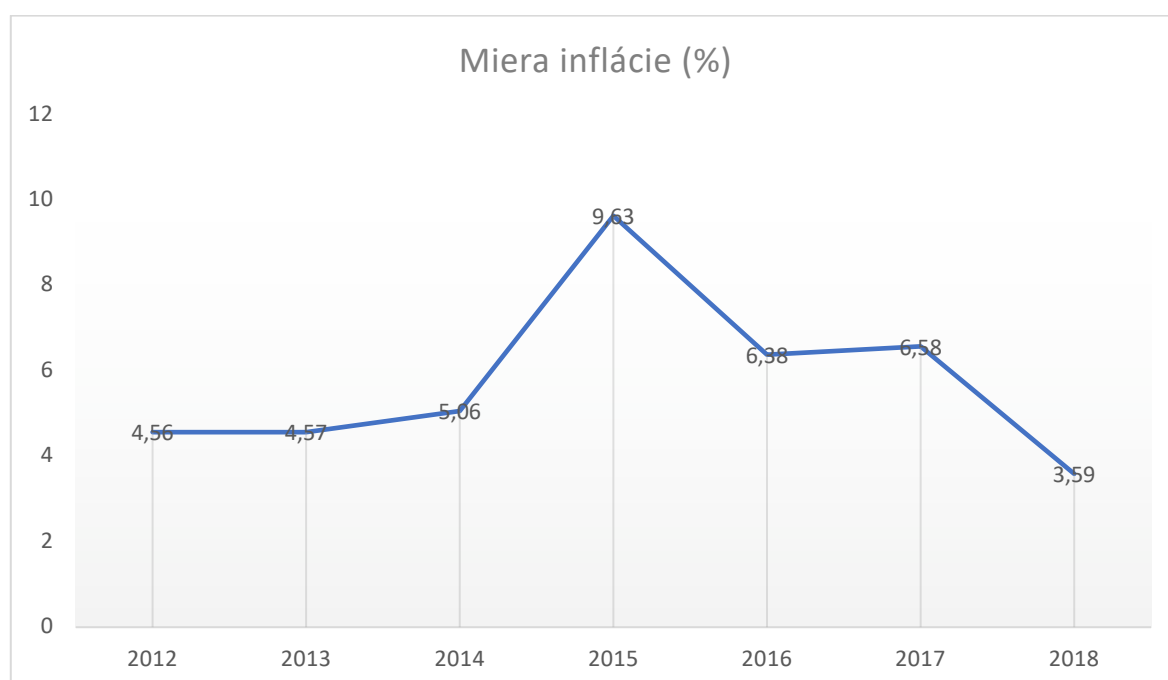
³² Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *Employed popultaion by economic activities* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala__03%20FM__03%20MUN__MUN020/MUN020200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=53698ae6-50f9-4306-855a-e169acbe4360

³³ Oficiálna stránka The Economist – Intelligence unit. *Inflation continues to rise quickly in October* [elektronický zdroj]. 2015. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=373718621&Country=Moldova&topic=Economy&subtopic=Forecast&subsubtopic=Inflation>

svoju prísnu menovú politiku a začala s reštrukturalizáciou svojich medzinárodných rezerv. Spomalenie inflácie presvedčilo NBM, aby znížilo základnú sadzbu z 19,5 % na 9 % v októbri 2016.³⁴

Počas posledného sledovaného roka priemerná ročná miera rastu cien tovarov a služieb rapídne klesla na 3,59 %, čo predstavuje najnižšiu hodnotu za celé nami sledované obdobie.

Graf č. 5 Miera inflácie Moldavskej republiky v rokoch 2012-2018

Prameň: vlastné spracovanie podľa Statista³⁵

3.4 Remitencie

Remitencie pracovníkov vo veľkej miere ovplyvňujú vývoj krajiny a majú dopad na viacero oblastí – demografickú, sociálnu, ekonomickú aj politickú. Po regionálnej kríze v roku 1998 sa začal ich podiel na HDP rýchlo zvyšovať. Napriek postupnému oživeniu národného hospodárstva sa intenzita emigrácie stále zintenzívňovala.³⁶ Najväčšia časť

³⁴ Bertelsmann Stiftung. *BTI 2018 Country Report – Moldova* [elektronický zdroj]. Gütersloh, 2018, 21 s. [cit. 2019-04-19]. Dostupné na: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Moldova.pdf s.21

³⁵ Oficiálna stránka Statista. *Moldova: Inflation rate from 2012 to 2018* [elektronický zdroj]. 2019. [cit. 2019-04-19]. Dostupné na: <https://www.statista.com/statistics/513343/inflation-rate-in-moldova/>

³⁶ STRATAN, Alexandru – CHISTRUGA, Marcel. *Economic consequences of remittances. Case of Moldova* [elektronický zdroj]. Kišínov, 2012, 3 s. [cit. 2019-04-10]. Dostupné na:

Moldavčanov pracujúcich v zahraničí mieri paradoxne do Ruska. V štátoch SNŠ so stredným príjmom pracuje 95 % moldavských migrantov (hlavne v Rusku), 4,6 % smeruje do krajín SNŠ s nízkym príjmom a zvyšok mieri do Západnej Európy.³⁷

Na základe grafu môžeme pozorovať, že percentuálny podiel remitencií na HDP sa od roku 2013 znižuje. Na začiatku sledovaného obdobia tvorili zahraničné platby skoro tretinu HDP (1,888 mld. USD), v roku 2017 ich podiel klesol na 20,16 %, čo predstavuje 1,638 mld. USD. Podľa týchto údajov teda pozorujeme, že hoci percentuálny podiel klesol o viac ako 10%, rozdiel absolútnych hodnôt remitencií nie je až tak markantný, čo je sčasti spôsobené rastúcim HDP.³⁸

Takáto vysoká úroveň remitencií pracovníkov má samozrejme obrovské makroekonomické dôsledky. Prevody finančných prostriedkov zvýšili disponibilný príjem domácností čo trvalo udržalo vysokú mieru rastu spotreby a tak zohrali významnú úlohu pri zvyšovaní ekonomického rastu, ktorý však nie je trvalo udržateľný. Emigrácia má výrazný vplyv na trhu práce – na jednej strane znižuje nezamestnanosť, na druhej aj ponuku práce, čo vysvetľuje zvýšenie miezd. Nárast miezd však nebol sprevádzaný zvýšením produktivity práce, čo spôsobilo inflačné tlaky v ekonomike.

Moldavsko nemá výrobnú kapacitu na uspokojenie rastúceho agregátneho dopytu. Signifikantný nárast celkovej spotreby teda spôsobil obrovský nárast dovozu, ktorý je schopný uspokojiť moldavský dopyt. Z tejto situácie vyplýva, že remitencie financujú veľkú časť obchodného deficitu. Veľký prílev remitencií môže vysvetľovať akumuláciu medzinárodných rezerv, ktorá vedie moldavský Leu k zhodnocovaniu, čo oslabuje úroveň domácej hospodárskej konkurencieschopnosti a znevýhodňuje národných vývozcov. Rastúci prílev remitencií zmiernil fiškálne zaťaženie vlády a pomohol financovať sociálne výdavky.

Remitencie pracovníkov však majú aj negatívny dopad na moldavskú ekonomiku. Fiškálne saldo by v dlhodobom horizonte mohlo byť negatívne ovplyvnené financovaním dôchodkov - v skutočnosti emigrácia mení pomer demografickej závislosti znížením počtu

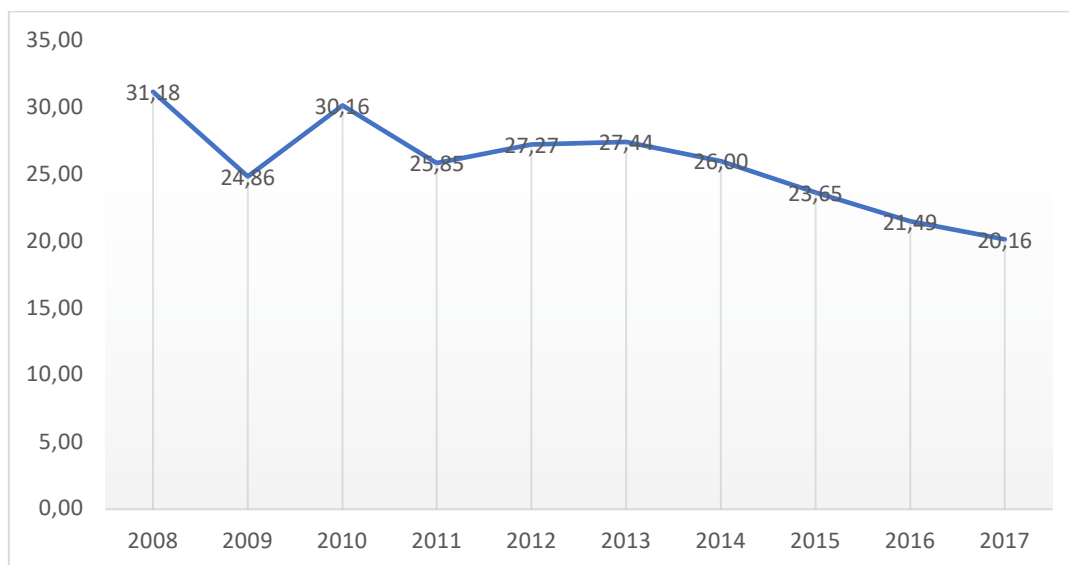
https://www.researchgate.net/publication/271580435_Economic_Consequences_of_Remittances_Case_of_Moldova

³⁷ QUILLIN, Bryce – SEGNI, Carlo – SIRTAINÉ, Sophie – SKAMNELOS, Ilias. *Remittances in CIS countries : A study of selected corridors* [elektronický zdroj]. 2007, roč. 2, č. 2. 7 s. [cit. 2019-04-10]. Dostupné na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/635911468252622201/pdf/531060NWP0Remi10Box345597B01PUBLIC1.pdf>

³⁸ Oficiálna stránka The World Bank. *Personal remittances, received* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-10]. Dostupné na: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2017&locations=MD&start=2008>

prispievateľov do dôchodkového systému. Vyššie spomínaný nárast miezd nebol sprevádzaný zvýšením produktivity práce, čo spôsobilo inflačné tlaky v ekonomike. Ďalším problémom sú externé šoky, ako napríklad finančná kríza, ktorá spôsobila pokles zahraničných platieb, čo spôsobilo zníženie spotreby, dovozu a vládnych príjmov z dovozných daní, ktoré sú jedným z hlavných zdrojov verejného rozpočtu.³⁹

Graf č. 6 Podiel remitencií na HDP v rokoch 2008-2017 (%)

Prameň: vlastné spracovanie podľa World Bank⁴⁰

4 Postavenie Moldavskej republiky na zahraničných trhoch

4.1 Zahraničný obchod Moldavskej republiky

Moldavská republika historicky presadzovala stratégiu rozvoja založenú na obchode, o čom svedčí dôsledné úsilie harmonizovať svoj obchodný režim s požiadavkami

³⁹ STRATAN, Alexandru – CHISTRUGA, Marcel. *Economic consequences of remittances. Case of Moldova* [elektronický zdroj]. Kišínov, 2012, s. 3 [cit. 2019-04-10]. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/271580435_Economic_Consequences_of_Remittances_Case_of_Moldova

⁴⁰ Oficiálna stránka The World Bank. *Personal remittances, received* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-10]. Dostupné na: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2017&locations=MD&start=2008>

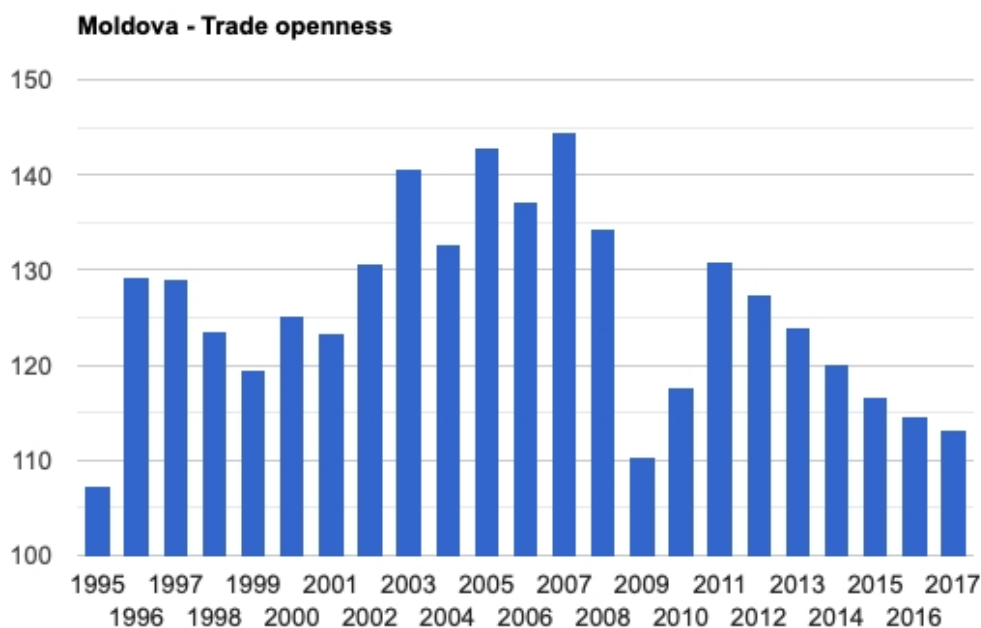
multilaterálneho obchodného systému a rozšíriť škálu pôsobenia dohôd o dvojstrannej a regionálnej spolupráci.⁴¹

Vysoká otvorenosť Moldavska ukazuje, že vzájomná závislosť krajiny s externými aktérmi je silná a zohráva kľúčovú úlohu pre hospodárstvo krajiny. Za posledných dvadsať rokov, napriek výrazným výkyvom, pomer importu a exportu na hrubom domácom produkte (HDP) neustále prevyšoval 100 %, ako je uvedené na grafe nižšie. To znamená, že krajina dováža a vyváža viac, než vyrába, a preto pôsobí ako obchodný uzol. Takýto vysoký stupeň otvorenosti však na druhej strane robí Moldavsko závislým od obchodných vzťahov s jeho hlavnými zahraničnými dodávateľmi a odoberateľmi. Podľa týchto získaných informácií môžeme pozorovať, že Moldavsko je veľmi citlivé na akúkoľvek zmenu obchodných tokov so svojimi hlavnými partnermi. Od pádu Sovietskeho zväzu sa Rusko a EÚ zaradili medzi kľúčových obchodných partnerov Moldavska.⁴²

⁴¹ Economic Commission for Europe. *Regulatory and Procedural Barriers to Trade in the Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. Ženeva : United Nations Publication, 2017. s. 21. [cit. 2019-04-18]. ISBN 978-92-1-361 399-3. Dostupné na: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/Publications/ECE_TRADE_433E.pdf

⁴² CALUS, Kamil – DELCOUR, Laure – GAZIZULLIN, Ildar – IWĄŃSKI, Tadeusz – JAROSZEWICZ, Marta – KLYSIŃSKI, Kamil. *Interdependencies of Eastern Partnership Countries with the EU and Russia: Three Case Studies* [elektronický zdroj]. č. 10, 2018, s. 21. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2018/04/EU-STRAT-Working-Paper-No.10.pdf>

Graf č. 7 Otvorenosť obchodu Moldavskej republiky v rokoch 1995-2017 (%)

Prameň: Global Economy⁴³

Od vzniku Moldavska bol zahraničný obchod prvý krát liberalizovaný v roku 1994, vďaka čomu môžu podniky voľne obchodovať so širokou škálou tovarov s výnimkou niektorých špecifických kategórií výrobkov, ako sú zbrane, drahé kovy, výbušniny, jedy, lieky, medicínske predmety a vybavenie. Od júla 2001 je Moldavsko členom Svetovej obchodnej organizácie a colná politika Moldavska je založená na obchodnom režime a normách stanovených WTO.⁴⁴

V roku 2008 Európska únia podpísala s Moldavskom autonómne obchodné preferencie, prijaté s cieľom uplatňovania trvalo udržateľného rozvoja Moldavska, politik dobrej správy vecí verejných a colnej správy až do konca roku 2015. Moldavsko má 14 regionálnych obchodných dohôd so 45 partnermi vrátane Albánska, Arménska, Azerbajdžanu, Bieloruska, Bosny a Hercegoviny, Gruzínska, Kazachstanu, Kirgizskej

⁴³ Oficiálna stránka Global Economy. *Moldova: Trade openness* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.theglobaleconomy.com/Moldova/trade_openness/

⁴⁴ Ministry of Economy of the Republic of Moldova. *Foreign Investment Guide : Foreign Trade* [elektronický zdroj]. 2010. 1 s. Dostupné na: http://www.sua.mfa.md/img/docs/Foreign_Trade.pdf

republiky, Čiernej Hory, Ruskej federácie, Srbska, Macedónska, Tadžikistanu, Turkménska, Ukrajiny a Uzbekistanu. Je tiež signatárom Stredoeurópskej zóny voľného obchodu (CEFTA 2006), ktorá konsoliduje zónu voľného obchodu medzi juhovýchodnou Európou a EÚ, ako aj zónu voľného obchodu Spoločenstva nezávislých štátov (CISFTA), podľa ktorej má povinnosť a právo na spoluprácu a bezkvótový prístup na trhy SNŠ.

Tieto dohody stanovené vo všeobecnom systéme preferencií sú doplnené preferenčnými podmienkami prístupu na trh pre Kanadu, Japonsko, Nórsko, Švajčiarsko, Turecko a Spojené štáty americké (USA). Moldavsko má uzatvorené tiež preferenčné podmienky prístupu na trh pre Európsku úniu (EÚ), ktoré sa ďalej rozšírili podpísaním dohody o pridružení (Asociačná dohoda).⁴⁵

Moldavsko ťaží zo svojej blízkosti dvoch veľkých trhov: Európskej únie, ktorá absorbuje viac ako 60 % vývozu krajiny a krajiny SNŠ s dominantným postavením Ruska, čo predstavuje takmer štvrtinu moldavského vývozu. V rebríčku desiatich najväčších moldavských exportných trhov podľa krajín bolo na prvom mieste v roku 2016 Rumunsko (25,1 %), nasledovalo Rusko (11,4 %), Taliansko (9,7 %), Nemecko (6,2 %), Spojené kráľovstvo (5,6 %), Bielorusko (5,1 %), Bulharsko (3,7 %), Poľsko (3,6 %), Turecko (3,0 %) a Ukrajina (2,4 %). Primárne vyvážané boli potraviny a nápoje, poľnohospodárska výroba, odevy a dopravné zariadenia. Hlavnými dovoznými artiklami Moldavska sú energetické zdroje, zemný plyn, ropné výrobky, stroje, vozidlá a chemikálie. Zo zahraničia sa rovnako dováža aj väčšina spotrebného tovaru.⁴⁶

4.2 Zahraničný obchod s Európskou úniou

V uplynulých rokoch sa vzťahy medzi Moldavskom a Európskou úniou a najmä Rumunskom výrazne rozvinuli a prehĺbili. Podiel členských štátov EÚ na obchodnej bilancii Moldavska sa neustále zvyšuje; obnovenie rumunského občianstva pre časť moldavskej populácie prispieva k nárastu moldavských pracovných migrantov v EÚ. Rovnako sa

⁴⁵ Economic Commission for Europe. *Regulatory and Procedural Barriers to Trade in the Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. Ženeva : United Nations Publication, 2017. s. 21. [cit. 2019-04-11]. ISBN 978-92-1-361 399-3. Dostupné na: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/Publications/ECE_TRADE_433E.pdf

⁴⁶ Oficiálna stránka export.gov. *Moldova – Market Overview* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-11]. Dostupné na: https://www.export.gov/article?series=a0pt00000000PjMAAU&type=Country_Commercial__kav

predpokladá, že v dôsledku moldavsko-rumunských energetických projektov sa rozšíri vzájomná energetická závislosť.⁴⁷

Európska integrácia Moldavska nie je len fundamentálnym základom vnútornej a vonkajšej politiky Moldavskej republiky a jej vlády, ale aj dôležitým prejavom politickej a sociálnej súdržnosti. Činnosti ako podpísanie Asociačnej dohody, podpora liberalizácie vízového režimu a postupnej integrácie do vnútorného trhu Európskej únie vedie k jednoznačnému začleňovaniu Moldavskej republiky do európskeho politického a hospodárskeho priestoru. Vláda, ako ďalší aspekt, sa zameriava na cieľ modernizácie a rozvoja Moldavskej republiky, ktorá rovnako zahŕňa európsku integráciu.⁴⁸

Vzťahy Moldavska s EÚ boli prvý krát formálne zakotvené v Dohode o partnerstve a spolupráci (PCA), ktorá bola podpísaná 28. novembra 1994 a nadobudla účinnosť 1. júla 1998 na počiatočné obdobie 10 rokov s možnosťou tichého predĺženia. Tento dokument vytvoril právny rámec pre dvojstranné vzťahy medzi Moldavskom a EÚ v politickej, obchodnej, hospodárskej, právnej, kultúrnej a vedeckej oblasti a jeho cieľom bola podpora moldavských vnútorných reforiem. Začal sa proces prispôsobovania právnych predpisov Moldavska normám EÚ právneho a administratívneho systému, sociálnej politiky, vzdelávania a v oblasti ľudských práv pomocou politického konsenzu. Z ekonomického hľadiska sa dokument sústredil aj na udržateľný rozvoj hospodárstva a zavŕšenie prechodu na trhovú ekonomiku podporou obchodu, investícií a harmonických hospodárskych vzťahov.

Dohoda o partnerstve a spolupráci zostala základnou dohodou, ktorou sa riadi moldavsko-európske partnerstvo aj po podpísaní Európskej susedskej politiky (ENP) v roku 2004. Táto dohoda nezmenila právny rámec vzťahov medzi Moldavskom a EÚ, avšak teraz ju sprevádzal politický dokument vo forme individuálneho Akčného plánu, ktorý bol vypracovaný medzi EÚ a Moldavskou republikou a ktorého cieľom je urýchliť politické, ekonomické sociálne reformy v krajine výmenou za prehlbovanie vzťahov s EÚ. Plán Európskej susedskej politiky vyvolal veľké očakávania, hlavne čo sa týka šance Moldavska

⁴⁷ CALUS, Kamil – DELCOUR, Laure – GAZIZULLIN, Ildar – IWANŃSKI, Tadeusz – JAROSZEWICZ, Marta – KLYSIŃSKI, Kamil. *Interdependencies of Eastern Partnership Countries with the EU and Russia: Three Case Studies* [elektronický zdroj]. č. 10, 2018, s. 21. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2018/04/EU-STRAT-Working-Paper-No.10.pdf>

⁴⁸ Oficiálna stránka Ministry of Foreign Affairs and European Integration of the Republic of Moldova. *History of RM – EU Relations*. [elektronický zdroj]. Kišiov. [cit. 2019-04-12]. Dostupné na: <http://www.mfa.gov.md/despre-relatiile-rm-ue-en/>

rýchlo sa integrovať do EÚ. Implementácia ENP však nebola vždy koherentná, sústavná a konzistentná, čo bolo zdôraznené v správach Európskej komisie z rokov 2006, 2008 a 2009 o pokroku, ktorý Moldavsko dosiahlo pri uskutočňovaní Akčného plánu, ako aj v hodnoteniach vykonaných miestnymi expertami. Európska komisia aj miestni odborníci dospeli k záveru, že napriek pokroku, ktorý dosiahla Moldavská republika vo väčšine oblastí, zostáva aj naďalej výzvou účinná realizácia reforiem. Najčastejšie sa pripomienky týkali neuspokojivého tempa reformy súdnictva a boja proti korupcii, slobody tlače a zlepšovania podnikateľských a investičných podmienok.⁴⁹

Po parlamentných voľbách v roku 2009 novovytvorená koalícia s veľmi symbolickým názvom „Aliancia pre európsku integráciu“ vytvorila vládu a prijala ambiciózny program reforiem.⁵⁰ V rokoch 2009 - 2013 viedlo Moldavsko veľmi dobrý dialóg s EÚ a Dohoda o pridružení s Európskou úniou bola podpísaná v roku 2014.⁵¹

4.2.1 Uzatvorenie Dohody o pridružení s EÚ

Dohoda o pridružení (Asociačná dohoda) je hospodársky a politický nástroj, ktorý uplatňuje EÚ a ktorého cieľom je posilniť užšie politické vzťahy, ako aj silnejšie hospodárske väzby medzi EÚ a Moldavskou republikou.⁵²

Rokovania o Dohode o pridružení medzi Európskou komisiou a Moldavskou republikou sa začali v roku 2009, dohoda však bola podpísaná až 27. júna 2014. Nahradením Dohody o partnerstve a spolupráci (PCA) sa politický dialóg a hospodárska integrácia medzi EÚ a Moldavskom posunula do novej etapy. Moldavsko sa zatiaľ javí ako najsľubnejší partner v rámci krajín programu Východného partnerstva, keďže preukázalo pozoruhodné výsledky pri implementácii všetkých reforiem EÚ. Tento akt sa považuje za dôležité urýchlenie vzťahov medzi EÚ a Moldavskom, ktorý odráža pokrok moldavskej spoločnosti, jej otvorenosť a pripravenosť hájiť európske hodnoty, demokraciu, právny štát a dodržiavanie rovnakých práv. Pre Moldavsko to však bolo a stále je dlhá a ťažká cesta

⁴⁹ CHIRILA, Victor. *New Opportunities for Moldova* [elektronický zdroj]. 2011. 1 s. [cit. 2019-04-12]. Dostupné na: https://library.fes.de/pdf-files/ipg/2011-3/10_chirila.pdf

⁵⁰ FREAR, Matthew – MANIOKAS, Klaudijus – JONAVIČIUS, Laurinas – TABARTA, Ion. *Report on complementary and alternative modes of engagement with the Eastern Partnership countries* [elektronický zdroj]. 2018. 12 s. [cit. 2019-04-05]. ISSN (2510-2257). Dostupné na: <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2018/07/EU-STRAT-Report-No.-5.pdf>

⁵¹ PROHNITCHI, Valeriu. *EU-Moldova DCFTA: assessing the impact of the liberalization of trade in services on the Moldovan economy* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: <http://www.3dcftas.eu/publications/other/eu-moldova-dcfta-assessing-impact-liberalization-trade-services-moldovan-economy>

⁵² European Commission. *European Union supports key reforms in the republic of Moldova*. [elektronický zdroj]. Brusel, 2014. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-886_en.htm.

a neustála politická nestabilita, tlak Ruskej federácie (početné embargá na víno a iné domáce výrobky) a hospodárske ťažkosti ho robia ešte náročnejším. Napriek tomu je Moldavsko uznávané ako najrýchlejšia reformujúca sa krajina v Európskom susedstve - je jediným partnerom Východného partnerstva, ktorý už dosiahol bezvízový režim s EÚ. Proces reštrukturalizácie a zmien nie je stále na konci ani po podpísaní dohody, krajina bude musieť vykonať mnohé vnútorné inštitucionálne reformy, prijať potrebné opatrenia v boji proti korupcii a dosiahnuť primeranú úroveň transparentnosti v riadiacich štruktúrach.⁵³

Hlavnou časťou Dohody o pridružení je Dohoda o hlbokom a komplexnom voľnom obchode (DCFTA), ktorá predpokladá preferenčné obchodné vzťahy založené na obojstranne výhodnom zaobchádzaní, poskytujúc si navzájom lepší prístup na svoje trhy oproti iným obchodným partnerom. Predpokladá zrušenie dovozných ciel na tovar, s ktorým sa obchoduje medzi EÚ a Moldavskom a poskytuje široký vzájomný prístup k obchodu so službami pre obe strany. Spoločnosti z EÚ aj Moldavska môžu na nediskriminačnom základe založiť dcérsku spoločnosť alebo pobočku na území oboch strán dohody, to znamená, že pri zakladaní a podnikaní s nimi bude zaobchádzané rovnako, ako s domácimi spoločnosťami. V neposlednom rade je dôležitou súčasťou DCFTA zosúladienie moldavských právnych predpisov týkajúcich sa obchodu s vybranými legislatívnymi aktmi EÚ s cieľom zlepšiť správu vecí verejných, posilniť právny štát a poskytnúť viac hospodárskych príležitostí prostredníctvom rozšírenia trhu EÚ pre moldavské tovar a služby.⁵⁴

4.2.2 Export z Moldavska do krajín Európskej únie

V roku 2017 sa celkový bilaterálny obchod medzi EÚ a Moldavskom zvýšil o 18 % na 4 mld. eur. Export z Moldavska do EÚ sa v roku 2017 zvýšil o 19,9 % na hodnotu 1,6 mld. eur.⁵⁵ Ako sme spomínali vyššie, Európska únia je najväčším obchodným partnerom a taktiež investorom Moldavska, ktorý predstavuje viac ako 55 % celkového obchodu.

⁵³ AMANDA, Paul. *Moldova – Heading into a hot autumn*. [elektronický zdroj]. Belgicko. 2014. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_4880_moldova_-_heading_into_a_hot_autumn.pdf.

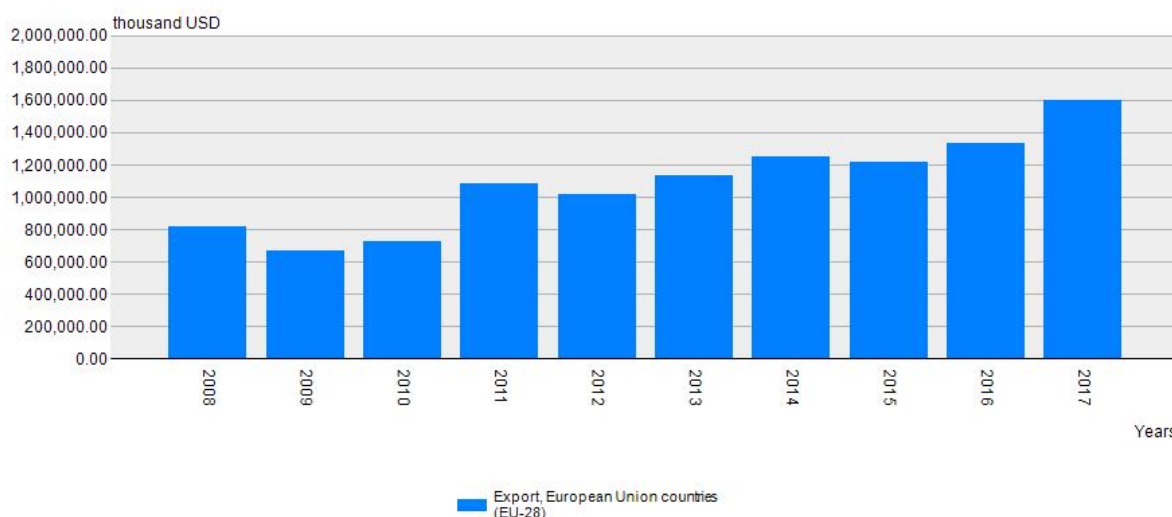
⁵⁴ Oficiálna stránka European Commission. *Moldova*. [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>

⁵⁵ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External trade by groups of countries*. [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-06]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=3fba024f-5286-448c-8a3c-90f3f0ea2636

Zvýšila sa aj hodnota niektorých konkrétnych dovážaných tovarov z Moldavska do EÚ, napríklad poľnohospodárske výrobky dosiahli hodnotu 621 mil. € (nárast o 28 %) a stroje a dopravné prostriedky v hodnote 302 mil. € (nárast o 27 %). Údaje za prvý polrok 2018 potvrdzujú pozitívny trend rastu moldavských vyvážaných tovarov do EÚ, najmä v prípade výrobkov ako sú slnečnicové semená, hrozno, obilniny, éterické oleje, obuv, koberce a sklenené výrobky.

Prístup na európske trhy a výhody DCFTA budú naďalej narastať, keď Moldavsko zosúladí normy v oblasti zdravia a bezpečnosti s normami EÚ. Reforma potravinovej bezpečnosti umožní Moldavsku vyvážať svoje poľnohospodárske výrobky, najmä živočíšne výrobky, ktorých bezpečnosť pre spotrebiteľov je v EÚ prísne kontrolovaná. Ak sa reformy dokončia, očakáva sa, že vďaka DCFTA HDP Moldavska porastie o 5,4 % ročne.⁵⁶

Graf č. 8 Moldavský export do krajín EÚ v rokoch 2008-2017 (tis. USD)

Prameň: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova⁵⁷

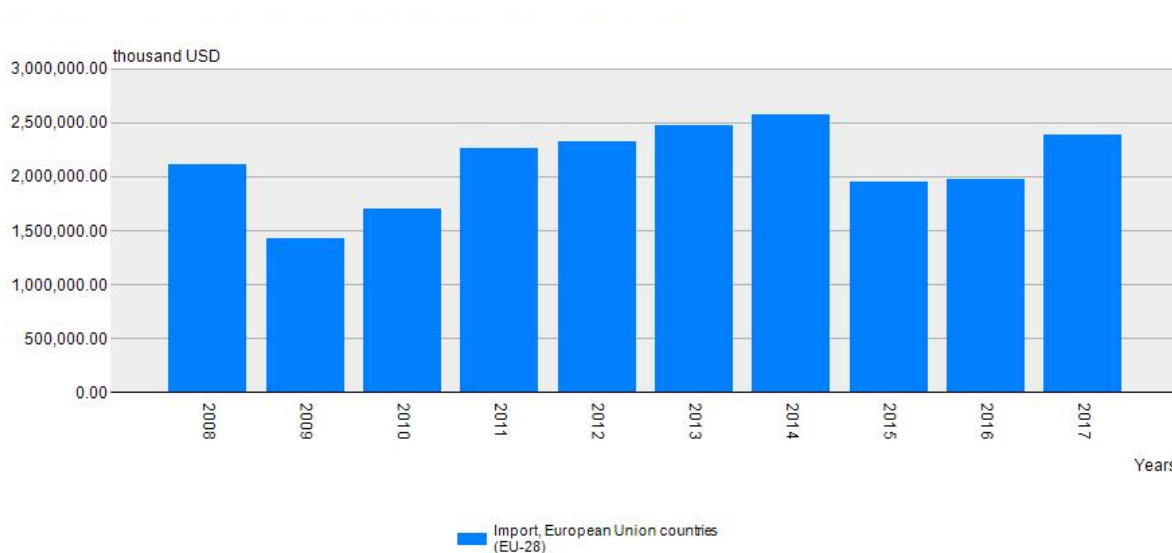
⁵⁶ Oficiálna stránka European Union External Action. *EU-Moldova Relations, Factsheet* [elektronický zdroj]. Brusel, 2018. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4011/EU-Moldova%20relations,%20Factsheet

⁵⁷ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: [http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economic a_21%20EXT_EXT010_serii%20anuale/EXT010100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774](http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica_21%20EXT_EXT010_serii%20anuale/EXT010100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774)

4.2.3 Import do Moldavska z krajín Európskej únie

Vzhľadom na rozhodnutie EÚ otvoriť svoj trh Moldavskej republike sa EÚ stala najdôležitejším obchodným partnerom Moldavska aj v oblasti dovozu. V roku 2004 necelá tretina dovozu pochádzala z krajín EÚ, v roku 2016 to bola už takmer polovica (49 %). Medzi týmito rokmi teda môžeme povedať, že import Moldavska do EÚ vzrástol až o 240 %. V roku 2015 pozorujeme, že dovoz výraznejšie klesol oproti predchádzajúcemu roku, avšak úroveň poklesu je porovnateľná so situáciou celkového moldavského dovozu.⁵⁸ Kým v rokoch 2015 a 2016 export stagnoval a držal sa na úrovni 2 mld. USD, v roku 2017 mierne stúpol a dosahoval hodnotu 2,425 mld. USD.⁵⁹ Hlavným vývozom EÚ sú stroje a zariadenia, minerálne výrobky, dopravné zariadenia a chemické výrobky.

Graf č. 9 Moldavský import z krajín EÚ v rokoch 2008-2017

Prameň: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova⁶⁰

⁵⁸ POPA, Ana. *DCFTA between Moldova and EU after one year*. [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://www.expert-group.org/ro/biblioteca/item/download/1464_99f24b481eb06945c5964db228d51159

⁵⁹ Oficiálna stránka WITS. *Trade summary for Moldova*. [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/MDA/textview>

⁶⁰ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economic_a_21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774

Tabuľka č. 2 **Moldavský import podľa krajín v rokoch 2004-2017**

Import podľa krajín	2004	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Rumunsko	164 143,20	257 330,40	386 719,70	574 273,20	620 571,20	722 128,60	803 088,10	555 137,30	551 498,82	694 523,21
Nemecko	150 214,20	191 061,40	294 732,20	395 762,90	386 899,60	395 602,00	426 957,30	321 297,10	316 441,10	390 600,11
Taliansko	131 630,80	151 959,00	270 743,90	348 127,90	327 570,10	345 046,40	351 275,10	279 160,10	280 770,80	331 266,46
Francúzsko	52 666,50	64 425,10	68 337,60	87 024,30	103 652,30	101 637,90	93 821,70	81 020,70	89 958,01	112 676,73
Poľsko	44 758,30	65 071,60	105 085,40	134 599,80	152 120,30	142 735,70	155 802,50	122 353,80	132 205,20	165 713,77

Prameň: vlastné spracovanie podľa National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova⁶¹

Pokiaľ ide o geografickú štruktúru, najvýznamnejšími importérmi v rámci EÚ sú Rumunsko, Nemecko a Taliansko. Kvôli celkovému prehľadu sme tabuľku doplnili o ďalšie dve krajiny - Francúzsko a Poľsko. V prípade dovážaných výrobkov predstavuje objem importu prvých troch krajín takmer 60 % celkového dovozu z EÚ (Rumunsko takmer 28 %, Nemecko 16 % a Taliansko viac ako 14 %).⁶²

Tempo rastu dovozu bolo v sledovanom období vyššie ako tempo rastu vývozu, čo spôsobilo zväčšujúci sa obchodný deficit (vývoz sa zvýšil dvakrát, kým dovoz takmer 2,3-násobne. V roku 2016 dosiahol celkový vývoz Moldavska viac ako 2 mld. USD, ale dovoz bol takmer dvojnásobný, čo spôsobilo negatívny obchodný výsledok vo výške viac ako 1,9 mld. USD. V prvom roku implementácie DCFTA sa celkový dovoz znížil o 25 %, takže aj napriek obavám, že zavedenie DCFTA by viedlo k prílevu európskych výrobkov do Moldavska, vývoz EÚ do Moldavska v skutočnosti klesol.⁶³

4.3 Zahraničný obchod s Ruskou federáciou

Moldavsko je od samého začiatku svojej nezávislosti veľmi úzko prepojené s jeho dovtedajšími partnermi. Jedným z najhlavnejších je Ruská federácia. Vzájomné závislosti sú nielen hospodárske a spoločenské, ale aj kultúrne. Sú prirodzeným dôsledkom vyše päťdesiatich rokov spoločnej histórie, medzi rokmi 1940 a 1991, keď súčasné Moldavsko

⁶¹ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economic_a_21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010300.px/table/tableViewLayout1/?rxid=3fba024f-5286-448c-8a3c-90f3f0ea2636

⁶² Oficiálna stránka Trading Economics. *Moldova Imports by Country*. [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: <https://tradingeconomics.com/moldova/imports-by-country>

⁶³ EMERSON, M. – CENUSA, D. *Deepening EU-Moldovan Relations. What, why and how?* [elektronický zdroj]. Brusel : Rowman & Littlefield International, 2017. 33-34 s. [cit. 2019-04-16]. ISBN 978-1-78660-174-2

bolo súčasťou Sovietskeho zväzu a medzi rokmi 1812 a 1918, keď jeho územia patrili Ruskej ríši.⁶⁴

Dôsledkom diverzifikácie moldavských obchodných partnerov po získaní nezávislosti a nejasným správaním Ruska v obchodných vzťahoch ku niektorým partnerom sa však podiel obchodu medzi Moldavskom a Ruskom na celkovom obchode Moldavska znížil. Objem vývozu do Ruska klesal, až kým v roku 2014 najväčšiu krajinu sveta predbehlo Rumunsko. Pokiaľ by sme nepočítali re-export, najväčším exportným partnerom bolo Rumunsko už v roku 2012. Krajina však stále predstavuje kľúčového obchodného partnera pre Kišiňov, dominuje v sektore energetiky, zostáva hlavnou destináciou pre migrantov z Moldavska a hrá rozhodujúcu úlohu v konflikte v Podnestersku. Zásadnou udalosťou sa stalo podpísanie Dohody o pridružení s Európskou úniou a zriadenie rozsiahlej a komplexnej zóny voľného obchodu (DCFTA) s EÚ v roku 2014, ktoré prinieslo pochopiteľnú vlnu nespokojnosti zo strany Ruskej federácie - takmer okamžite začalo uplatňovanie sankcií stanovením dovozných ciel a zákazom dovozu niektorých výrobkov pôvodom Moldavska. Podiel ruského importu na celkovom importe sa však nijak zásadne nezmenil z dôvodu vysokej závislosti krajiny na fosílnych palivách.⁶⁵

Íšlo najmä o poľnohospodársko-potravinárske výrobky. Moldavskí výrobcovia vína boli tvrdo zasiahnutí do takej miery, že boli prinútení hľadať nové vývozné trhy, najmä v EÚ. V súčasnosti môže do Ruska vyvážať len obmedzený počet moldavských spoločností vyrábajúcich tovar živočíšneho pôvodu. Na druhej strane, výrobcovia pochádzajúci z regiónu Gagauzko, ktoré je spriatelene s Ruskom, získavajú priaznivejšie podmienky pri vstupe na trh.⁶⁶ Napriek spomínaným obmedzeniam sa však podiel ruského importu na celkovom importe nijak zásadne nezmenil z dôvodu vysokej závislosti krajiny na fosílnych palivách.

Rusko aj Moldavsko patria do zóny voľného obchodu v rámci Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ). Minerálne palivá (najmä zemný plyn) predstavujú približne 75 %

⁶⁴ CALUS, Kamil – DELCOUR, Laure – GAZIZULLIN, Ildar – IWANŃSKI, Tadeusz – JAROSZEWICZ, Marta – KLYSIŃSKI, Kamil. *Interdependencies of Eastern Partnership Countries with the EU and Russia: Three Case Studies* [elektronický zdroj]. č. 10, 2018, s. 21. [cit. 2019-04-12]. Dostupné na: <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2018/04/EU-STRAT-Working-Paper-No.10.pdf>

⁶⁵ POPA, Ana. *Moldova and Russia: between trade relations and economic dependence*. [elektronický zdroj]. Kišiňov, 2015 [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://www.expert-group.org/ro/biblioteca/item/download/1348_10771108a3d22488655de8186bfb918

⁶⁶ EMERSON, Michael – GUMENE, Vadim – KOVZIRIDZE, Tamara – MOVCHAN Veronika. *The radical changes in trade structures of Georgia Moldova and Ukraine, towards Europe away from Russia*. [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-17]. Dostupné na: http://www.3dcfta.eu/system/tdf/DCFTA%20trade%20structures%20paper%20final_0.pdf?file=1&type=note&id=337 (s. 3-4)

dovozu z Ruska (veľvyslanectvo Ruskej federácie v Moldavskej republike 2017). Ruský trh je už dlho hlavnou destináciou pre moldavské poľnohospodárske výrobky, najmä ovocie (60 - 70 % moldavského ovocia, predovšetkým jablká) a konzervované potraviny a vína (približne 30 % produkcie moldavského vína). Rusko v priemere predstavovalo približne 50 % moldavského vývozu. Za zmienku stojí, že viac ako polovica moldavského vývozu do Ruska je v skutočnosti reexportom (Popa 2015: 8).³ To znamená, že Moldavsko sa používa ako sprostredkovateľská krajina pre zahraničné spoločnosti obchodujúce s Ruskom.⁶⁷

Vyššia úroveň integrácie medzi Ruskom a Moldavskom nastala 14. apríla 2017, kedy Najvyššia rada Eurázijskej hospodárskej únie ponúkla Moldavsku status krajiny pozorovateľa. Tento štatút pozorovateľa však neposkytuje krajine členstvo, len možnosť lepšie spoznať zásady fungovania Euroázijskej hospodárskej únie a navyše nie je v rozpore s Dohodou o pridružení medzi Moldavskom a Európskou úniou.⁶⁸

4.3.1 Export z Moldavskej republiky do Ruskej federácie

Ruská federácia láka viac ako dve tretiny moldavského vývozu do SNŠ. Vývoj bilaterálneho obchodu s touto krajinou tak vo veľkej miere ovplyvnil celkový obchod s SNŠ.⁶⁹ Podľa grafu môžeme pozorovať dva výraznejšie poklesy úrovne exportu v období od roku 2003 do roku 2017. V roku 2006 to bolo zavedenie embarga zo strany Ruska na dovoz moldavských vín, ktoré sa výrazne podpísalo na znížení vývozu v tomto roku. V nasledujúcich rokoch mal export stúpajúcu tendenciu, až kým v roku 2012 nedosiahol vrchol. Jeho hodnota potom hlboko prepadla v roku 2014, kedy bola podpísaná DCFTA medzi EÚ a Moldavskom. Rusko, ktoré bolo dovtedy najväčším odbytiskom pre moldavské tovary, reagovalo na túto zmluvu uplatňovaním sankcií tak, že stanovilo dovozné clá a zakázalo dovoz niektorých výrobkov pôvodom z Moldavska. Embargo sa týkalo poľnohospodárskych výrobkov, najmä ovocia a zeleniny, čiastočný zákaz bol aj na dovoz alkoholických nápojov.

⁶⁷ CALUS, Kamil – DELCOUR, Laure – GAZIZULLIN, Ildar – IWAŃSKI, Tadeusz – JAROSZEWICZ, Marta – KLYSIŃSKI, Kamil. *Interdependencies of Eastern Partnership Countries with the EU and Russia: Three Case Studies* [elektronický zdroj]. č. 10, 2018, s. 21. [cit. 2019-04-17]. Dostupné na: <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2018/04/EU-STRAT-Working-Paper-No.10.pdf>

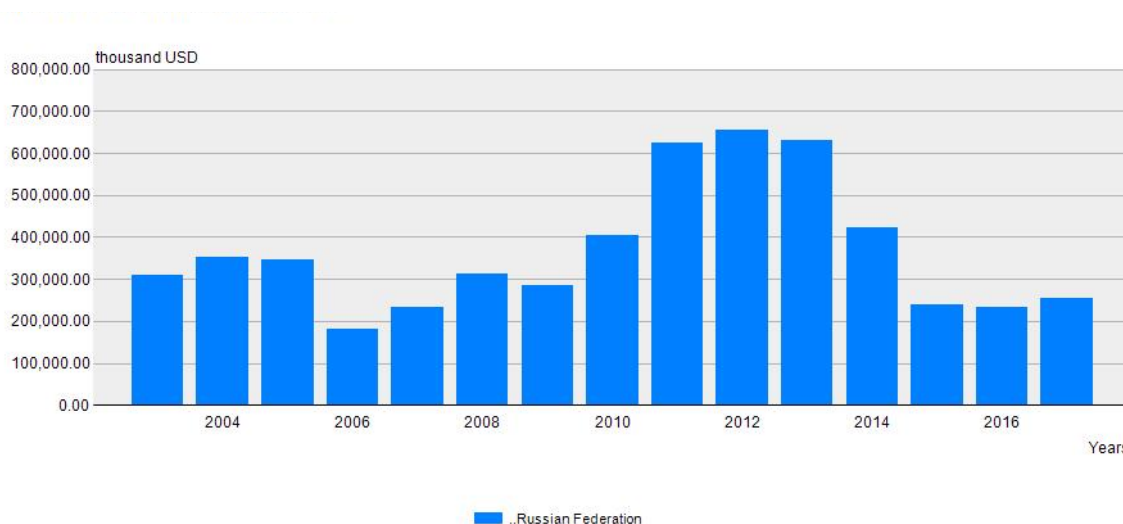
⁶⁸ CRISTI, Vlas. *Moldova got the observer status in the Eurasian Economic Union* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <https://www.moldova.org/en/moldova-got-observer-status-eurasian-economic-union/>

⁶⁹ RADEKE, Jorg – GUICCI, Ricardo – LUPUSOR, Adrian. *Moldova's trade policy: Strategy, DCFTA and Custom Union*. [elektronický zdroj]. Berlin/Kišiňov, 2013. 5 s. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.berlin-economics.com/download/policypapers/Moldova_PP_03_2013_en.pdf

Pre Moldavsko to predstavovalo obrovské straty, o čom svedčia aj štatistiky z predchádzajúceho roku. V roku 2013 sa 70 – 90 % vývozu ovocia (v závislosti od druhu ovocia), vrátane takmer celej produkcie jabĺk, predalo do Ruska. Táto krajina bola tiež kľúčovým spotrebiteľom moldavských konzerv z ovocia a zeleniny. V súhrne, vývoz týchto tovarov do Ruska v roku 2013 dosiahol hodnotu približne 85 mil. USD, čo predstavovalo približne 4 % celkového vývozu Moldavska. Blokovanie vývozu jabĺk počas obdobia zberu bolo pre moldavských poľnohospodárov obzvlášť bolestivé z dôvodu nedostatku adekvátnej infraštruktúry na uskladnenie jabĺk. Existujúce chladiarne umožňovali uskladnenie iba 15 % zozbieraného ovocia.⁷⁰

V roku 2017 sa vývoj exportu mierne zvrátil vďaka vyššie spomínanému získaniu statusu krajiny pozorovateľa v Euroázijskej hospodárskej únii. Tradičný moldavský vývoz na ruský trh sa zvýšil vo väčšine kategórií, vrátane ovocia, zeleniny a viniča. Medzi mesiacmi január až október toho roku bolo do Ruska dodaných 187 300 t jabĺk, čo bolo rekordné množstvo vyvezené z Moldavska od nezávislosti. Vývoz zeleniny sa zvýšil desaťkrát na približne 9 000 ton, zatiaľ čo do Európskej únie sa dodalo len o niečo viac ako 700 t.⁷¹

Graf č. 10 Moldavský export z Ruskej federácie v rokoch 2003-2017

Prameň: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova⁷²

⁷⁰ CALUS, Kamil. *Russia's embargo on Moldovan goods extended* [elektronický zdroj]. 2014 [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-07-23/russias-embargo-moldovan-goods-extended>

⁷¹ METZEL, Mikhail. *Moldova's president points to growing exports to Russia following meetings with Putin* [elektronický zdroj]. Kišiov, 2017. [cit. 2019-04-19]. Dostupné na: <http://tass.com/economy/973975>

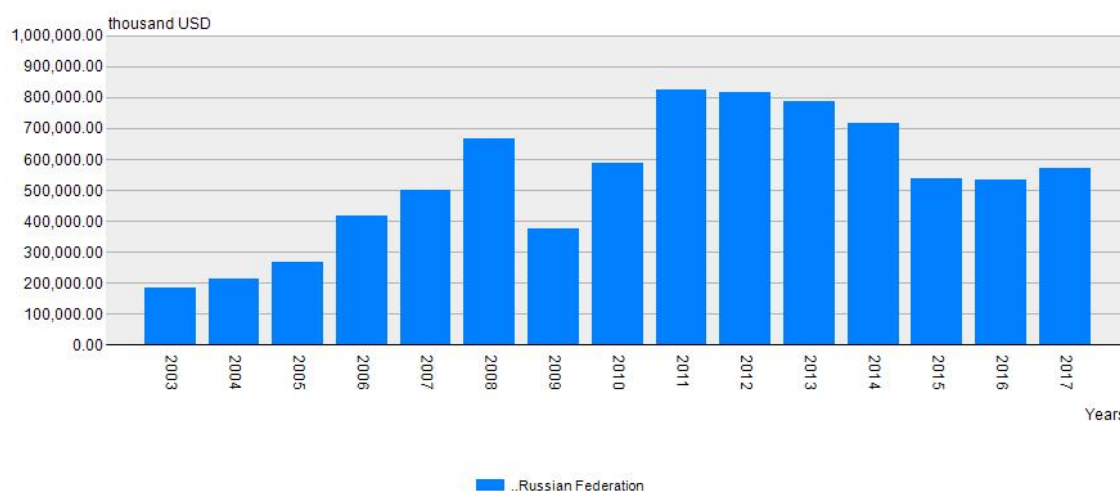
⁷² Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: <http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economic>

Z pohľadu komoditnej štruktúry exportu Moldavsko v súčasnosti vyváža do Ruska najmä potravinárske výrobky a poľnohospodárske suroviny, textil a obuv, stroje, zariadenia a vozidlá.

4.3.2 Import do Moldavskej republiky z Ruskej federácie

Ruská federácia je pre Moldavskú republiku významným dovozným partnerom. Hodnota dovozu z Ruskej federácie v priebehu posledných pätnástich rokov rástla rýchlejšie ako hodnota vývozu do tejto destinácie, takže saldo obchodnej bilancie pre Moldavsko bolo od roku 2005 negatívne. Hlavným obchodným partnerom bolo Rusko až do roku 2013, kým túto pozíciu neprebralo Rumunsko. Dovoz z Ruskej federácie tak v roku 2014 predstavoval 13,5 % z celkového importu Moldavskej republiky.⁷³

Graf č. 11 Moldavský import z Ruskej federácie v rokoch 2003-2017

Prameň: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova⁷⁴

a_21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774

⁷³ POPA, Ana. *Moldova and Russia: between trade relations and economic dependence*. [elektronický zdroj]. Kišínov, 2015. 19 s. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/download/1348_10771108a3d22488655de8186bfb918

⁷⁴ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economic_a_21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774

Dôvodom podstatnej participácie Ruska na Moldavskom importe je vysoká závislosť krajiny od ruského plynu. V roku 2013 tak 65 % dovozu pochádzajúceho z Ruskej federácie tvorila kategória: minerálne palivá, minerálne oleje a produkty ich destilácie, bitúmenové látky a minerálne vosky. Údaje z posledného roku v tabuľke teda vykazujú mierne klesajúcu tendenciu, keďže import minerálnych výrobkov v roku 2017 predstavoval necelých 50 % z celkového ruského dovozu. Keď zoberieme do úvahy celkovú hodnotu dovozu minerálnych palív, olejov, voskov a bitúmenových látok do Moldavska, zistíme, že 41 % dovozu tejto kategórie pochádza z Ruskej federácie. Ich podiel na celkovom dovoze z Ruska sa v poslednom desaťročí zdvojnásobil nielen z dôvodu zvýšenia množstva dovážaného plynu, ale aj z dôvodu zvýšenia ceny ruského plynu. Ak by bola táto kategória vylúčená z analýzy, podiel dovozu z Ruska by klesol na 6,5 % celkového dovozu.⁷⁵

Základom ruského vývozu do Moldavskej republiky sú okrem minerálnych výrobkov chemické výrobky, potravinárske výrobky a poľnohospodárske suroviny, stroje, zariadenia a vozidlá, plasty a ďalšie.

Tabuľka č. 3 Moldavský import z Ruskej federácie podľa tovarov v roku 2017

	Import 2017		
		tisíc USD	%
	Celkový import	571 704,23	
1.	Minerálne výrobky	280 371,25	49,04
2.	Výrobky chemického priemyslu alebo príbuzných priemyselných odvetví	80 468,87	14,08
3.	Pripravené potraviny; nápoje, liehoviny a ocot; tabak	42 672,91	7,46
4.	Stroje a mechanické zariadenia; elektrické zariadenia; prístroje na záznam a reprodukciu zvuku	35 612,83	6,23
5.	Plasty a výrobky z nich; kaučuk	27 241,18	4,76

Prameň: vlastné spracovanie podľa National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova⁷⁶

⁷⁵ POPA, Ana. *Moldova and Russia: between trade relations and economic dependence*. [elektronický zdroj]. Kišiov, 2015. 19 s. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://www.expert-group.org/ro/biblioteca/item/download/1348_10771108a3d22488655de8186bfbb918

⁷⁶ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by sections and chapters* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica_21%20EXT_EXT010_serii%20anuale/EXT010500.px/table/tableViewLayout1/?rxid=e45cdb62-4d1f-489f-9c90-438db175ebb9

5 Výsledky práce

5.1 Vplyv Dohody o pridružení na zahraničný obchod Moldavska s EÚ

Podľa správy o radikálnych zmenách v obchodných štruktúrach Moldavska smerom k EÚ po nadobudnutí účinnosti dohody môžeme konštatovať, že Európska únia je najväčším obchodným partnerom Moldavska a zároveň najväčším investorom v krajine. V roku 2017 tvoril celkový vývoz do EÚ 64 % a celkový obchod 56 %. Na druhej strane, obchod EÚ s Moldavskom predstavuje 0,1 % jeho celkového obchodu. Moldavsko sa umiestnilo na 68. mieste spomedzi obchodných partnerov EÚ s celkovým obratom 3,34 miliardy EUR v roku 2016, čo predstavuje nárast o 1,5 % od roku 2015.⁷⁷

Pri porovnaní objemu importu a exportu samostatne, na základe údajov z Národného štatistického úradu Moldavska, sme zistili, že najväčší percentuálny nárast, skoro 49 %, bol zaznamenaný pri exporte v roku 2011⁷⁸. Tento nárast nasledoval po predčasných voľbách v roku 2009, kedy napriek výhre komunistickej strany sa podarilo vytvoriť koalíciu štyrom opozičným proeurópskym stranám.⁷⁹ Vláda prijala ambiciózny program reforiem a krajina po úspešných rokoch dialógov s EÚ v roku 2014 podpísala Dohodu o pridružení. Výrazný nárast importu a exportu po nadobudnutí platnosti dohody už nepozorujeme. Príčinou môže byť využívanie preferenčného prístupu pre väčšinu moldavských tovarov na trh EÚ už pred DCFTA a prítomnosť liberálnej obchodnej politiky Moldavska.⁸⁰

⁷⁷ Oficiálna stránka European Commission. *Moldova*. [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-20]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>

⁷⁸ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-20]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=3fba024f-5286-448c-8a3c-90f3f0ea2636

⁷⁹ HARDING, Luke. *Moldova votes out Europe's lastrulling Communists* [elektronický zdroj]. Moskva, 2009. [cit. 2019-04-20]. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/world/2009/jul/30/moldova-votes-communists-out>

⁸⁰ PROHNITCHI, Valeriu. *EU-Moldova DCFTA: assessing the impact of the liberalization of trade in services on the Moldovan economy* [elektronický zdroj]. 7 s. [cit. 2019-04-22]. Dostupné na: <http://www.3dcftas.eu/publications/other/eu-moldova-dcfta-assessing-impact-liberalization-trade-services-moldovan-economy>

Tabuľka č. 4 Porovnanie vývoja importu a exportu s EÚ a ostatnými krajinami (tis. USD)

		2006	2007	2008	2009	2010	2011
Export	Krajiny EÚ	536 909,60	678 929,70	820 072,10	667 338,50	728 938,90	1 083 006,10
	Ostatné krajiny (okrem SNŠ)	89 805,30	112 232,10	148 047,30	125 227,00	188 544,50	214 543,90
Import	Krajiny EÚ	1 218 506,80	1 680 982,70	2 105 264,00	1 421 185,90	1 704 239,60	2 256 291,50
	Ostatné krajiny (okrem SNŠ)	453 896,20	674 843,60	1 056 236,70	715 301,30	894 197,40	1 221 563,20
		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Export	Krajiny EÚ	1 013 418,40	1 137 286,10	1 245 980,00	1 217 587,10 (-2,28 %)	1 331 898,46	1 596 839,60
	Ostatné krajiny (okrem SNŠ)	220 342,10	367 797,10	357 901,90	256 955,50	298 527,05	365 311,98
Import	Krajiny EÚ	2 318 613,60	2 472 111,60	2 567 695,40	1 954 251,10 (23,9 %)	1 973 711,55	2 389 159,54
	Ostatné krajiny (okrem SNŠ)	1 270 593,50	1 347 973,80	1 300 017,60	1 014 458,50	1 019 203,30	1 236 123,85

Prameň: vlastné spracovanie podľa National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova⁸¹

5.2 Test teórie vytvárania a odvracania obchodu na príklade Moldavska

V prvej kapitole sme definovali teoretické východisko vytvárania a odvracania obchodu. Našou úlohou je potvrdiť alebo vyvrátiť platnosť tejto teórie na príklade Moldavska. Keďže krajina podpísala Dohodu o pridružení s EÚ v roku 2014, ktorá vstúpila do platnosti v roku 2016, zameriame sa najmä na toto obdobie. Porovnávať budeme moldavský import a export do krajín EÚ s importom a exportom do ostatných krajín. Zo spomenutej druhej skupiny sú vylúčené krajiny SNŠ.

Už na prvý pohľad z tabuľky pozorujeme, že objem importu a exportu do EÚ je omnoho väčší ako do ostatných krajín. Preto musíme brať do úvahy nielen percentuálny rast ale aj základ, z ktorého sa vypočítava. Údaje z obdobia 2006 – 2017 nie sú úplne jednoznačné. Hoci vidíme, že import aj export s EÚ po podpísaní DCFTA celkovo stúpa, tendenciu narastať mal aj predtým. Vytvorenie colnej únie medzi Moldavskom a EÚ teda podporuje teóriu vytvárania obchodu, veľké rozdiely medzi týmito dvomi obdobiami sa však nevykazujú. Paradoxný pokles vývozu a dovozu v roku 2015 po podpísaní dohody (export

⁸¹ Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-22]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economic_a__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=3fba024f-5286-448c-8a3c-90f3f0ea2636

o 2,28 % a import o 23,9 %)⁸² môžeme pripísať politickej a ekonomickej kríze, ktorá nastala v Moldavsku v tom období. V nasledujúcich dvoch rokoch už vidíme hodnoty narastať.

Na zistenie platnosti teórie odvracania obchodu sme sa rozhodli použiť ostatné krajiny mimo EÚ, nezahrňujúc krajiny SNŠ. Podľa teórie by podpísanie dohody a následné zrušenie ciel malo spôsobiť odvrátenie obchodu medzi týmito štátmi a Moldavskom. Mierny pokles zaznamenávame v objeme importu v rokoch 2015 a 2016, približne o 21 %. Pri vývoze je pokles o niečo menší – 16,5 % (rozdiel medzi rokmi 2016 a 2014). V poslednom roku vidíme tieto hodnoty opäť rásť. Aj v tejto časti sa teória potvrdila, i keď hodnoty obchodu s ostatnými krajinami neklesli výrazne. Dôvodom nejednoznačných výsledkov môže byť veľkosť krajiny, ktorá ovplyvňuje tieto makroekonomické ukazovatele.

⁸² Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-22]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economic_a__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=3fba024f-5286-448c-8a3c-90f3f0ea2636

Záver

Cieľom bakalárskej práce bolo popísať ekonomickú úroveň krajiny pomocou makroekonomických ukazovateľov a zistiť pravdivosť teórie vytvárania a odvracania obchodu. Zároveň sme sa hlbšie zaujímali o účinky niektorých bilaterálnych obchodných zmlúv, ktoré Moldavsko podpísalo.

Na začiatku sme definovali základné teoretické termíny, ktoré sme neskôr využili aj v praktickej časti práce. Zistili sme, že uzatváranie colných dohôd spôsobuje dva javy – tvorbu a odvracanie obchodu. Otvorenie prístupu na nový trh podporí obchodovanie krajiny, na druhej strane však môže spôsobiť zamedzenie prístupu na svoj trh iným tovarom, ktoré sa vyrábajú efektívnejšie. Pre lepšie znázornenie a pochopenie sme pridali grafy vysvetľujúce túto teóriu.

V ďalšej kapitole sme sa už začali venovať ekonomike Moldavska. Popísali sme vývoj ekonomiky krajiny od jej vzniku až po súčasnosť. Na vývoji HDP sme znázornili, ako Moldavsko prežilo celosvetovú hospodársku krízu v roku 2009 a krízu v roku 2015 spôsobenú regionálnymi problémami. Pri skúmaní zamestnanosti sme zistili, že problémom je veľké množstvo obyvateľstva pracujúceho v poľnohospodárskom priemysle, vysoký odliv pracovnej sily do zahraničia a neschopnosť čerstvých absolventov uplatniť sa na moldavskom trhu práce.

Na zahraničný obchod Moldavska sme sa sústredili v nasledujúcej kapitole, kde sme porovnávali predovšetkým jeho obchod s dvomi najväčšími obchodnými partnermi – Ruskou federáciou a Európskou úniou. Dôležitým momentom bolo podpísanie Dohody o pridružení s EÚ, ktorá významne ovplyvnila obchodné toky Moldavska. Pri Rusku sme vyzdvihli stále pretrvávajúcu závislosť Moldavska od ruského zemného plynu ale aj sankcie, ktoré boli uvalené na niektoré moldavské poľnohospodárske výrobky.

V poslednej praktickej časti sme spojili poznatky z predošlých kapitol a porovnali veľkosť obchodu Moldavska s EÚ pred a po podpísaní spomínanej Dohody o pridružení. Hoci samotná dohoda výrazne neovplyvnila import ani export, medzi rokmi 2006-2017 vzrástol dovoz aj vývoz o viac ako 1 mld. USD. Moldavský obchod s EÚ sme porovnali s obchodom s ostatnými krajinami okrem krajín SNŠ, pričom sme použili teóriu vytvárania a odvracania obchodu. Výsledky však neboli úplne jednoznačné, pretože po nadobudnutí platnosti DCFTA obchodovanie Moldavska s ostatnými štátmi nezaznamenalo výrazný pokles. Dospeli sme teda k názoru, že dôvodom takýchto výsledkov môže byť fakt, že Moldavsko sa radí medzi malé štáty.

Zoznam použitej literatúry

1. NAG, Sen Oishimaya. Oficiálna stránka World atlas. *Poorest countries in Europe* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.worldatlas.com/articles/the-poorest-countries-in-europe.html>
2. BREZIANU, Andrei – SPÂNU, Vlad. *The A to Z of Moldova* [elektronický zdroj]. 2. vyd. Plymouth : Scarecrow Press, 2007. s. 6 [cit. 2019-04-27]. ISBN 978-0-8108-7211-0. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=SsF94kyuHs4C&printsec=frontcover&dq=moldova&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwjxg6SikfDhAhUOcZoKHQI1BYwQ6AEIJzAA#v=onepage&q=moldova&f=false>
3. KOSIENKOWSKI, Marcin – SCHREIBER, William. *Moldova : Arena of International Influences* [elektronický zdroj]. 2. vyd. Plymouth : Lexington Books, 2012. s. 1 [cit. 2019-04-27]. ISBN 978-0-7391-7392-3. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=Uuw1kNq11YkC&printsec=frontcover&dq=moldova&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwjxg6SikfDhAhUOcZoKHQI1BYwQ6AEIMDAB#v=onepage&q=moldova&f=false>
4. TUDOROIU, Theodor. *Structural factors vs. regime change: Moldova`s difficult quest for democracy*. [elektronický zdroj]. Montreal : Taylor & Francis, 2011, roč. 18, č. 1, p. 239. ISSN 1743-890X. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13510347.2011.532628>
5. Oficiálna stránka European Commission. *Moldova* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-25]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>
6. KOROSTELEVA, Elena. *Moldovan`s European Choice: „Between two Stools?“* [elektronický zdroj]. 2010. 1268-1269 s. [cit. 2019-04-26]. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2010.504383> s.1268-1269
7. PIRACHA, Matloob – SARAOGI, Amrita. *The Determinantes of Remittances: Evidence from Moldova*. [elektronický zdroj]. 2012. 488 s. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13600818.2012.729573>
8. MALUCK, Julian – GLANEMANN, Nicole – V. DONNER, Reik. *Bilateral Trade agreements and the Interconnectedness of Global Trade* [elektronický zdroj]. 2018.

- [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fphy.2018.00134/full>
9. KATHURIA, Sanjay. *Why do smaller countries benefit from greater trade with their neighbours?* [elektronický zdroj]. 2015. [cit. 2019-04-17]. Dostupné na: <http://blogs.worldbank.org/endpovertyinsouthasia/why-do-smaller-countries-benefit-greater-trade-their-neighbors>
 10. Oficiálna stránka Economics Online. *Trade Creation* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: https://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Trade_creation.html
 11. DALIMOV, Ravshanbek. *The Dynamics of Trade Creation and Trade Diversion Effects under International Economic Integration* [elektronický zdroj]. Uzbekistan, 2009. 1 s. [cit. 2019-04-27]. ISSN 2042-485X. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/45266792_The_Dynamics_of_Trade_Creation_and_Trade_Diversion_Effects_Under_International_Economic_Integration
 12. Oficiálna stránka Internationalecon. *Trade diversion and Trade Creation* [elektronický zdroj]. 1998. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <http://internationalecon.com/Trade/Tch110/T110-2A.php>
 13. DEME, Mamit – R. NDRIANASY, Estrella. *Trade-creation and Trade-diversion effects of regional trade agreements: low-income countries* [elektronický zdroj]. 2016. 3 s. [cit. 2019-04-27]. ISSN 0003-6846. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00036846.2016.1234700>
 14. PETTINGER, Tejvan. *Trade Creation* [elektronický zdroj]. 2016. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <https://www.economicshelp.org/blog/glossary/trade-creation/>
 15. Oficiálna stránka Internationalecon. *Trade diversion and Trade Creation* [elektronický zdroj]. 1998. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <http://internationalecon.com/Trade/Tch110/T110-2A.php>
 16. Oficiálna stránka Revisionguru. *Trade Creation and Trade Diversion* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-27]. Dostupné na: <http://revisionguru.co.uk/revisionguru/economics-2/economics-a2-unit-4/european-union/trade-creation-and-trade-diversion/>
 17. BRITO, Joao Antonio. *Defining Country Size: A Descriptive Analysis of Small and Large States* [elektronický zdroj]. 2015. [cit. 2019-04-29]. Dostupné na: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/66149/1/MPRA_paper_66149.pdf

18. BURBIENE, Sigita. *Economic development of Moldova: challenges and prospects* [elektronický zdroj]. Litva: Committee on Economic Affairs and Development, 2003 [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10151&lang=EN>
19. Economic Commission for Europe. *Regulatory and Procedural Barriers to Trade in the Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. Ženeva : United Nations Publication, 2017. s. 3. [cit. 2019-04-18]. ISBN 978-92-1-361 399-3. Dostupné na: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/Publications/ECE_TRADE_433E.pdf
20. Oficiálna stránka CIA The World Factbook. *Economy - overview* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2017-04-18]. Dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/md.html>
21. OTARASHVILI, Maia. *Moldova and the Global Economics Crisis* [elektronický zdroj]. 2013. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.fpri.org/research/eurasia/recent-findings/moldova-global-econ-crisis/#_ftnref1
22. Oficiálna stránka The World Bank. *World Bank Projects Recession for Moldova in 2015, Says Reforms are Necessary to Improve Growth Prospects* [elektronický zdroj]. Kišňov, 2015. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/04/08/world-bank-projects-recession-for-moldova-in-2015>
23. Oficiálna stránka Get-Moldova. *Economic situation in Moldova improving significantly* [elektronický zdroj]. Berlín, 2017, 1 s. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.get-moldau.de/wordpress/wp-content/uploads/2017/09/Newsletter_42_2017_GET-Moldova.pdf
24. Oficiálna stránka World bank. *GDP growth (annual %)* [elektronický zdroj]. 2017 [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2017&locations=MD&start=2003&view=chart>
25. Oficiálna stránka International Labour Organization. *About the ILO in the Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/moldova/WCMS_433690/lang--en/index.htm
26. Oficiálna stránka International Labour Organization. *A new law in Moldova projects more employment and better life opportunities* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-

- 04-18]. Dostupné na: https://www.ilo.org/budapest/whats-new/WCMS_642909/lang--en/index.htm
27. Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *Unemployment rate by years* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala__03%20FM__03%20MUN__MUN060/MUN060100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=53698ae6-50f9-4306-855a-e169acbe4360
 28. Oficiálna stránka Food and Agriculture Organization of the UN. *Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://www.fao.org/family-farming/countries/mda/en/>
 29. Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *Employed popultaion by economic activities* [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala__03%20FM__03%20MUN__MUN020/MUN020200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=53698ae6-50f9-4306-855a-e169acbe4360
 30. Oficiálna stránka The Economist – Intelligence unit. *Inflation continues to rise quickly in October* [elektronický zdroj]. 2015. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=373718621&Country=Moldova&topic=Economy&subtopic=Forecast&subsubtopic=Inflation>
 31. Bertelsmann Stiftung. *BTI 2018 Country Report – Moldova* [elektronický zdroj]. Gütersloh, 2018, 21 s. [cit. 2019-04-19]. Dostupné na: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Moldova.pdf s.21
 32. Oficiálna stránka Statista. *Moldova: Inflation rate from 2012 to 2018* [elektronický zdroj]. 2019. [cit. 2019-04-19]. Dostupné na: <https://www.statista.com/statistics/513343/inflation-rate-in-moldova/>
 33. STRATAN, Alexandru – CHISTRUGA, Marcel. *Economic consequences of remittances. Case of Moldova* [elektronický zdroj]. Kišínov, 2012, 3 s. [cit. 2019-04-10]. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/271580435_Economic_Consequences_of_Remittances_Case_of_Moldova

34. QUILLIN, Bryce – SEGNI, Carlo – SIRTAINÉ, Sophie – SKAMNELOS, Ilias. *Remittances in CIS countries : A study of selected corridors* [elektronický zdroj]. 2007, roč. 2, č. 2. 7 s. [cit. 2019-04-10]. Dostupné na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/635911468252622201/pdf/531060NW P0Remi10Box345597B01PUBLIC1.pdf>
35. Oficiálna stránka The World Bank. *Personal remittances, received* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-10]. Dostupné na: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2017&locations=MD&start=2008>
36. CALUS, Kamil – DELCOUR, Laure – GAZIZULLIN, Ildar – IWĄŃSKI, Tadeusz – JAROSZEWICZ, Marta – KLYSIŃSKI, Kamil. *Interdependencies of Eastern Partnership Countries with the EU and Russia: Three Case Studies* [elektronický zdroj]. č. 10, 2018, s. 21. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2018/04/EU-STRAT-Working-Paper-No.10.pdf>
37. Oficiálna stránka Global Economy. *Moldova: Trade openness* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.theglobaleconomy.com/Moldova/trade_openness/
38. Ministry of Economy of the Republic of Moldova. *Foreign Investment Guide : Foreign Trade* [elektronický zdroj]. 2010. 1 s. Dostupné na: http://www.sua.mfa.md/img/docs/Foreign_Trade.pdf
39. Economic Commission for Europe. *Regulatory and Procedural Barriers to Trade in the Republic of Moldova* [elektronický zdroj]. Ženeva : United Nations Publication, 2017. s. 21. [cit. 2019-04-11]. ISBN 978-92-1-361 399-3. Dostupné na: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/Publications/ECE_TRADE_433E.pdf
40. Oficiálna stránka export.gov. *Moldova – Market Overview* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-11]. Dostupné na: https://www.export.gov/article?series=a0pt00000000PjMAAU&type=Country_Commercial__kav
41. Oficiálna stránka Ministry of Foreign Affairs and European Integration of the Republic of Moldova. *History of RM – EU Relations*. [elektronický zdroj]. Kišioňov. [cit. 2019-04-12]. Dostupné na: <http://www.mfa.gov.md/despre-relatiile-rm-ue-en/>
42. CHIRILA, Victor. *New Opportunities for Moldova* [elektronický zdroj]. 2011. 1 s. [cit. 2019-04-12]. Dostupné na: https://library.fes.de/pdf-files/ipg/2011-3/10_chirila.pdf

43. FREAR, Matthew – MANIOKAS, Klaudijus – JONAVIČIUS, Laurinas – TABARTA, Ion. *Report on complementary and alternative modes of engagement with the Eastern Partnership countries* [elektronický zdroj]. 2018. 12 s. [cit. 2019-04-05]. ISSN (2510-2257). Dostupné na: <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2018/07/EU-STRAT-Report-No.-5.pdf>
44. PROHNITCHI, Valeriu. *EU-Moldova DCFTA: assessing the impact of the liberalization of trade in services on the Moldovan economy* [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: <http://www.3dcftas.eu/publications/other/eu-moldova-dcfta-assessing-impact-liberalization-trade-services-moldovan-economy>
45. European Commission. *European Union supports key reforms in the republic of Moldova*. [elektronický zdroj]. Brusel, 2014. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-886_en.htm.
46. AMANDA, Paul. *Moldova – Heading into a hot autumn*. [elektronický zdroj]. Belgicko. 2014. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_4880_moldova_-_heading_into_a_hot_autumn.pdf.
47. Oficiálna stránka European Commission. *Moldova*. [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-05]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>
48. Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External trade by groups of countries*. [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-06]. Dostupné na: http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=3fba024f-5286-448c-8a3c-90f3f0ea2636
49. Oficiálna stránka European Union External Action. *EU-Moldova Relations, Factsheet* [elektronický zdroj]. Brusel, 2018. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4011/EU-Moldova%20relations,%20Factsheet
50. POPA, Ana. *DCFTA between Moldova and EU after one year*. [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/download/1464_99f24b481eb06945c5964db228d51159

51. Oficiálna stránka WITS. *Trade summary for Moldova*. [elektronický zdroj]. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/MDA/textview>
52. Oficiálna stránka Trading Economics. *Moldova Imports by Country*. [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: <https://tradingeconomics.com/moldova/imports-by-country>
53. EMERSON, M. – CENUSA, D. *Deepening EU-Moldovan Relations. What, why and how?* [elektronický zdroj]. Brusel : Rowman & Littlefield International, 2017. 33-34 s. [cit. 2019-04-16]. ISBN 978-1-78660-174-2
54. POPA, Ana. *Moldova and Russia: between trade relations and economic dependence*. [elektronický zdroj]. Kišínov, 2015 [cit. 2019-04-16]. Dostupné na: https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/download/1348_10771108a3d22488655de8186bfb918
55. EMERSON, Michael – GUMENE, Vadim – KOVZIRIDZE, Tamara - MOVCHAN Veronika. *The radical changes in trade structures of Georgia Moldova and Ukraine, towards Europe away from Russia*. [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-17]. Dostupné na: http://www.3dcftas.eu/system/tdf/DCFTA%20trade%20structures%20paper%20final_0.pdf?file=1&type=node&id=337 (s. 3-4)
56. CRISTI, Vlas. *Moldova got the observer status in the Eurasian Economic Union* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <https://www.moldova.org/en/moldova-got-observer-status-eurasian-economic-union/>
57. RADEKE, Jorg – GUICCI, Ricardo – LUPUSOR, Adrian. *Moldova`s trade policy: Strategy, DCFTA and Custom Union*. [elektronický zdroj]. Berlin/Kišínov, 2013. 5 s. [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: https://www.berlin-economics.com/download/policypapers/Moldova_PP_03_2013_en.pdf
58. CALUS, Kamil. *Russia`s embargo on Moldovan goods extended* [elektronický zdroj]. 2014 [cit. 2019-04-18]. Dostupné na: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-07-23/russias-embargo-moldovan-goods-extended>

59. METZEL, Mikhail. *Moldova's president points to growing exports to Russia following meetings with Putin* [elektronický zdroj]. Kišínov, 2017. [cit. 2019-04-19]. Dostupné na: <http://tass.com/economy/973975>
60. Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by groups of countries* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na:
http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010100.px/chart/chartViewColumn/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774
61. Oficiálna stránka National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *External Trade by sections and chapters* [elektronický zdroj]. 2017. [cit. 2019-04-16]. Dostupné na:
http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010500.px/table/tableViewLayout1/?rxid=e45cdb62-4d1f-489f-9c90-438db175ebb9
62. Oficiálna stránka European Commission. *Moldova*. [elektronický zdroj]. 2018. [cit. 2019-04-20]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>
63. HARDING, Luke. *Moldova votes out Europe's last ruling Communists* [elektronický zdroj]. Moskva, 2009. [cit. 2019-04-20]. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/world/2009/jul/30/moldova-votes-communists-out>